

BOLU LİVASINDA KURULAN MÜDAFAA-I HUKÛK CEMİYETLERİ VE FAALİYETLERİ

Dr. Erol EVCİN*

Özet

Mondros Mütarekesi'nin ardından İtilaf Devletleri'nin Anadolu'da başlattıkları işgal, mezalim ve katliam hareketlerine Anadolu'nun dört bir köşesinde olduğu gibi Bolu livasında da halk sessiz kalmamış, hayat hakkını ve istiklalini aramak üzere kurduğu cemiyetler vasıtasıyla Millî Mücadele hareketini destekleme yoluna gitmiştir.

Bu çalışmada; Anadolu'yu İtilaf Devletleri'nin işgalinden kurtarmak, cephelerdeki askerlere ve işgal bölgelerindeki halka maddi ve manevi destekte bulunmak, Bolu bölgesini tehdit eden işgal tehlikesini ve ayaklanmaları bertaraf etmek, millî birlik ve beraberlik içinde "hâkimiyet-i milliye" ve "istiklâl-i tâm" ilkelerini hayata geçirmek amacıyla Mustafa Kemal Paşa'nın riyasetindeki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti Hey'et-i Temsiliyyesi'ne bağlı olarak Bolu livasında teşkilatlanan ve TBMM'nin 1. döneminde de faaliyetlerini sürdüren Müdafaa-ı Hukûk Cemiyetleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bolu Livası, Millî Mücadele, Müdafaa-ı Hukûk Cemiyetleri, Hey'et-i Temsiliyye

COUNTRYWIDE RESISTANCE ORGANIZATIONS WHICH HAVE BEEN FOUNDED IN THE SANJAK OF BOLU AND ACTIVITIES OF THEM

Abstract

As well as the movements occurred all around the Anatolia also in sanjak of Bolu, the community didn't comply with the movements of invasion, atrocities and holocaust that had been started in the Anatolia by the Entente States after Mondros Armistice Agreement and preferred to support the National Struggle movement with

* Kültür ve Turizm Uzmanı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü, e- posta: erol.evcin@kulturturizm.gov.tr

the organizations that had been founded for the purpose of conquering the right to life and independence of them.

In this study; Countrywide Resistance Organizations which had been organized in sanjak of Bolu depending upon Anatolian and Rumelian Countrywide Resistance Organizations Delegation Committee under the presidency of General Mustafa Kemal on the purpose of rescuing Anatolia from the invasion of the Entente States, providing financial, material and moral support to the army on the front lines and to the community in the regions that had been invaded, eliminating the danger of invasion and mutinies that threatened the region of Bolu, carrying out the principles "national sovereignty" and "full independence" in national unity, have been analysed.

Key Words: *Sanjak of Bolu, National Struggle, Countrywide Resistance Organizations, Delegation Committee*

Giriş

Mondros Mütarekesi'nin ardından İtilaf Devletleri'nin Anadolu'da başlattıkları işgal hareketleri neticesinde yurtlarının çignenmesine razı olmayan Türkler canlarını, mallarını ve her şeyden önemlisi mukaddes addettikleri vatan topraklarını korumak için teşkilatlanma yoluna gitmişlerdir.

Baş gösteren tehlikenin büyüklüğü karşısında Türk vatanperverleri Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde kurtuluş çareleri aramaya başlamışlardır. Bunların neticesinde Trakya-Paşaeli, Vilayât-ı Şarkıyye Müdafaa-ı Hukûk-ı Milliyye, Trabzon Muhâfaza-ı Hukûk, İzmir Müdafaa-ı Hukûk-ı Osmaniyye Cemiyetleri ile Millî Kongre ve Kars Millî İslâm Şurası gibi mahalli kurtuluş çareleri arayan bir takım teşekküller ortaya çıkmıştır.¹ Bu süreç içinde Türk milletinin Anadolu toprakları üzerinde oynanan emperyalist oyunların farkına varması ve teşkilatlanması açısından esas önemli etki İzmir'in 15 Mayıs 1919'da İtilaf Devletleri'nin desteklediği Yunan kuvvetleri tarafından işgali nedeniyle olmuştur. Böylece İtilaf kuvvetlerinin işgal ettikleri ya da işgal etmeyi kararlaştırdıkları bölgelerde Redd-i İlhâk Cemiyetleri kurulmuştur. Bütün bu cemiyetler esas itibarıyla Amerika Birleşik Devletleri'nin Başkanı Woodrow Wilson'un 8 Ocak 1918'de 14 madde hâlinde açıkladığı esaslardan yola çıkarak kuruldukları bölgelerin tarih, coğrafya ve nüfusça Türklere ait olduğunu kanıtlamak ve bu şekilde işgalleri engellemek amacını gütmüşlerdir.² Söz konusu cemiyetlerin öncülüğünde düzenlenen miting ve protesto gösterileri münasebetiyle İtilaf kuvvetlerinin

¹ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk (1919-1927)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997, s.1-5.

² Salahi R. Sonyel, "*Mondros'tan Samsun'a Türk Kurtuluş Mücadelesi'nin Doğuşu*", **TÜRKLER Ansiklopedisi**, C.15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, 614-615.

Ermeni ve Rum azınlıklarla işbirliği hâlinde yaptıkları işgaller, mezalim ve katliam hareketleri kınanmış ve Türk milletinin bu olaylar karşısında sessiz kalmayacağı vurgulanmıştır.³

Bu sırada 9. Ordu Kitaâtı Müfettişliği göreviyle Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Paşa'nın da yaptığı ilk ve en önemli çalışmalardan biri bütün Anadolu'da millî teşkilat vücuda getirilmesi ve işgaller karşısındaki tepkilerin daha canlı olarak devam ettirilmesi doğrultusunda ilgili kumandanlara ve mülki idare âmirlerine bir tebligat göndermek olmuştur.⁴ Bu şekilde Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde örgütlenen Millî Mücadele hareketi bir çığ gibi büyüyerek Anadolu'da kontrolü ele almaya başlamıştır. Nihayetinde işgallere karşı faaliyet gösteren Müdafaa-ı Hukûk, Muhâfaza-ı Hukûk ve Redd-i İlhâk Cemiyetleri 4-11 Eylül 1919 tarihli Sivas Kongresi'nde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti⁵ adı altında

³ Mehmet Şahingöz, **İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1986, s.58 vd.; Haluk Selvi, **İşgal ve Protesto, İzmir'in İşgali İle İlgili Protesto Telgrafları (15 Mayıs 1919-30 Temmuz 1919)**, Değişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.35 vd.

⁴ Atatürk, **a.g.e.**, s.15-16.

⁵ "Müdafaa-ı Hukûk" kavramı ilk olarak 1908'de İstanbul'da çıkarılan "Müdafaa-ı Hukûk-ı Vatan" adlı bir gazete münasebetiyle kullanılmıştır. Bu kavramın daha sonra "Müdafaa-ı Hukûk-ı Nisvân Cemiyeti" gibi kadın haklarını savunmak üzere kurulan teşkilatlarda da kullanıldığını görüyoruz. Bunların yanı sıra Balkan Savaşları sırasında milleti tehdit eden istila hareketlerine karşı faaliyet göstermek üzere "Müdafaa-ı Milliyye Cemiyeti" teşkil edilmiştir. Müdafaa-ı Hukûk Cemiyetleri ile ilgili çalışmaları bulunan Bayram Sakallı, Birinci Dünya Savaşı yıllarında da faaliyetlerini sürdüren bu cemiyetin gerek kurucu kadroları gerekse faaliyetleri açısından İttihat ve Terakki Fırkası ile özdeşleştiğini ve genel anlamıyla ordunun ihtiyaçlarını gidermeye yönelik faaliyetlerde bulunduğunu, bu bağlamda Mondros Mütarekesi'nin ardından teşkil edilen Müdafaa-ı Hukûk Cemiyetleri'nin kuruluş amaçları, yaptıkları hizmetler itibarıyla bu cemiyetten tamamen farklı bir yapıya sahip olduğunu belirtmektedir. Daha geniş bir teşkilat yapısı ve daha kapsamlı faaliyet alanıyla millîlik vasfı ön plana çıkan Müdafaa-ı Hukûk Cemiyetleri hiçbir siyasi fırkayla ilişkili olmaksızın işgale, mezalime ve katliama uğrayan Türk milletinin ortak iradesinden doğmuş ve isminden de anlaşılacağı üzere siyasi ve askeri bir yapı arz etmekten daha çok hukuksal bir temele sahip olmuştur (Konuyla ilgili bkz. Bayram Sakallı, **Millî Mücadele'nin Sosyal Tarihi Müdafaa-ı Hukûk Cemiyetleri**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.140-147); Buna karşılık Nâzım H. Polat ise Millî Mücadele'deki sivil direniş örgütlerinin köklerini amaçları, yöntemleri ve yöneticileri bakımından, Tevfik Paşa Hükûmeti tarafından 6 Nisan 1919'da kapatılan Müdafaa-ı Milliyye Cemiyetleri'ne dayandırmaktadır (Nâzım H. Polat, *"Millî Mücadele'de Sivil Direnişin Kökleri: Müdafaa-ı Milliyye Cemiyeti (1913-1919)"*, **TÜRKLER Ansiklopedisi**, C.15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.628-636); Netice olarak farklı tarihi koşulların doğurduğu bu iki teşkilatlanma biçimi arasında tarihsel süreklilik esas alınırsa bazı benzerlikler de dikkati çekmektedir. Müdafaa-ı Hukûk Cemiyetleri hayat ve istiklal hakkı gasp edilen Türk milletinin hukukunu korumayı ve verdiği mücadelenin meşruiyetini ortaya koymayı amaç edinmiştir. Ne var ki emperyalist hedefleri doğrultusunda her türlü faaliyetlerini meşru gören İtilaf Devletleri'ne karşı hukuki zemindeki hak arayışları sonuç vermeyecek ve söz konusu cemiyetler buna ek olarak siyasi, askeri ve sosyal dinamikleri de harekete geçirmeye başlayacaklardır.

birleştirilmiş⁶ ve direniş hareketleri Mustafa Kemal Paşa'nın riyasetindeki Hey'et-i Temsiliyye tarafından örgütlü bir şekilde devam ettirilmiştir.⁷ Mustafa Kemal Paşa'nın 13 Ekim 1919'da Umûm Müdafaa-ı Hukûk Hey'et-i Merkeziyyeleri'ne gönderdiği "*Müdafaa-ı Hukûk Teşkilâtına Dâir Nizâmnâme*" ile söz konusu cemiyetlerin çalışma usûl ve esasları belirlenmiştir.⁸

Bu gelişmeler karşısında tedirgin olan İstanbul Hükûmeti Anadolu'daki teşkilatlanma faaliyetlerine karşı cephe almış ve bunları bertaraf etmek üzere sert bir tavır takınmıştır. Dâhiliyye Nâzırı Ali Kemal Bey 18 Haziran 1919'da Kuvâ-yı Milliyye hareketini yasaklayan bir genelge yayımlamış,⁹ bununla da yetinmeyen Meclis-i Vükelâ 23 Haziran 1919 tarihli kararıyla Mustafa Kemal Paşa'yı 9. Ordu Kıtâatı Müfettişliği görevinden azletmiştir. Ali Kemal Bey bu kararı vilayetlere duyurarak Mustafa Kemal Paşa'nın hiçbir emrinin yerine getirilmemesini istemiş,¹⁰ ardından 26 Haziran 1919'da "*Müdafaa-ı Milliyye*" hazırlamanın ve millî ordu teşkil etmenin felaket olacağını bildiren bir beyanname yayımlamıştır.¹¹

Millî Mücadele hareketini bertaraf etmeye yönelik bu girişimlere ek olarak Türk millî varlığına karşı Anadolu sathında faaliyet gösteren birtakım cemiyetler de ortaya çıkmıştır. İstanbul Rum Patrikhanesi'nde kurulan "*Mavri Mira Hey'eti*", Karadeniz kıyılarında kurulan ve İstanbul'daki merkeze bağlı "*Pontus Cemiyeti*", Diyarbakır, Bitlis, Elazığ illerinde İstanbul'dan yönetilen "*Kürt Teâlî Cemiyeti*", Konya dolaylarında yine İstanbul'dan idare edilen "*Teâlî-i İslâm Cemiyeti*" ve Osmanlı Padişahı Vahdettin'in ve Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın da kuruluşunda etkisi olduğu anlaşılan "*İngiliz Muhîbler Cemiyeti*" bu teşekküllerin başlıcalarını oluşturmaktaydı.¹²

⁶ Uluğ İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s.113-115.

⁷ Yücel Özkaya, **Türk İstiklâl Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi**, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayını, Ankara, 1981, s.51; Durmuş Yalçın ve diğerleri, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s.176.

⁸ **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1991, s.114-116.

⁹ Sina Akşin, **İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele (Son Meşrutiyet, 1919-1920)**, C.2, İstanbul, 2004, s.388.

¹⁰ **Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi**, C.2, K.1, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, Ankara, 1963, s.118; Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Kıtâatı Müfettişliği görevinden azledilmesi ile ilgili gelişmeler hakkında ayrıca bkz.; Refik Hâlid Karay, **Minelbab İlelmihrab**, İstanbul, 2009, s.232 vd.

¹¹ Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul, 2000, s.99-100.

¹² Atatürk, **a.g.e.**, s.1-5.

Bütün bu engelleme çalışmalarına rağmen Millî Mücadele'nin Anadolu sathındaki teşkilatlanma süreci Bolu livasında da kısa zamanda etkisini göstermeye başlamıştır. Bölgede İzmir'in 15 Mayıs 1919'da işgali neticesinde Redd-i İlhâk Cemiyetleri'nin teşkiliyle başlayan teşkilatlanma hareketi Sivas Kongresi'nden sonra yerini Müdafaa-ı Hukûk Cemiyetleri'ne bırakmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın riyasetindeki Hey'et-i Temsiliyye'nin teşviki ve desteği ile Bolu livasındaki müdafaa-ı hukûk teşkilatlanması kısa sürede tamamlanmıştır. Hey'et-i Temsiliyye'nin 19 Kasım 1919 tarihli toplantısında millî teşkilatın Anadolu'nun her köşesinde tesis edilip edilmediği konusu gündeme gelmiş ve üyelerden Mazhar Müfit (Kansu) Bey en küçük idari birimden en büyüğüne kadar teşkilatlanmaya gidildiğini hatta Bolu ve İzmit gibi mülhak livalarla doğrudan doğruya muhabere imkânı bulunduğunu belirtmiştir.¹³ Bunu destekler mahiyette Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti Reisi Fuat (Umay) Bey'in¹⁴ Hey'et-i Temsiliyye Riyaseti'ne gönderdiği 22 Kasım 1919 tarihli şifreye göre Bolu livasının kazaları ile nahiyelerinde bile müdafaa-ı hukûk teşkilatlanmasına gidildiği ve cemiyetin vatanın kurtuluşu yolunda yaptığı ulvi çalışmalar hakkında köylülere telkinlerde bulunulduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu şifrede örneğin Kıbrıscık nahiyesinde 14 gün gibi kısa bir sürede teşkilatın ikmal edildiği belirtilmiştir.¹⁵ Garbî Anadolu Umûm Kuvâ-yı Milliye Kumandanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa tarafından 26 Kasım 1919 tarihi itibarıyla Eskişehir Mıntıka Kumandanlığı'na gönderilen bir yazıda da Bolu livasının tamamında müdafaa-ı hukûk çalışmalarının yapılmış olduğu ifade edilmiştir.¹⁶ Bütün bu

¹³ Uluğ İğdemir, **Hey'et-i Temsiliyye Tutanakları**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s.64.

¹⁴ Dr. Fuat (Umay) Bey, İttihatçı olması nedeniyle Damat Ferit Paşa Hükûmeti tarafından 25 Ocak 1919'da terfi süsü verilerek memleketi Kırklareli'den Bolu Merkez Hükûmet Tabipliği'ne sürülmüştür. Millî Mücadele'nin muhkem bir destekçisi olarak Sivas Kongresi'nin ardından Mustafa Kemal Paşa'nın talimatı uyarınca Bolu livası ile İstanbul Hükûmeti arasındaki ilişkilerin kesilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bolu Merkez Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'nin reisliğine seçilmiş ve bağlı kazalarda cemiyetin şubelerinin kurulmasına önayak olmuştur. TBMM'nin 1. döneminde Bolu'dan mebus intihap edilmiş, bölgede ayaklanma hareketlerinin baş göstermesi üzerine TBMM tarafından ayaklanmanın bastırılması ve asilerin yatıştırılarak Millî Mücadele'ye kazandırılması amacıyla kurulan Hey'et-i Nâsiha'da görev almıştır (Erol Evcin, **Birinci Dünya Savaşı'ndan Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna Bolu ve Çevresi ve İz Bırakanları**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011, s.725 vd.).

¹⁵ **Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Arşivi (ATASE)**, ATAZB, K.20, G.168, B.168-2.

¹⁶ **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE)**, 26.11.1335/1919, K.313, G.22, B.22; Bu teşkilatlanmaya 1920 Nisanı'nda meydana gelen ayaklanmalar nedeniyle Bolu'dan ayrılan Zonguldak, Ereğli, Bartın, Devrek kazaları ile bunlara bağlı Kurucuşile, Çaycuma, Eflani, Ulus ve Alaplı da dâhildir (Ali Sarıkoyuncu, **Millî Mücadele'de Zonguldak ve Havâlisi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s.115 vd.).

gelişmelerden Sivas Kongresi'nden hemen sonra Bolu livasında millî iradenin teşkilatlanma aşamasını tamamladığı anlaşılmaktadır. Teşkilatlanan bu cemiyetler Osmanlı Devleti'nin hâlihazırda yürürlükte olan "Cemiyetler Kanûnu"na göre kurulmuş yasal cemiyetler idi. Özü itibariyle, hayat ve istiklal hakkı gasp edilen Türk milletinin hukukunu korumayı ve verdiği mücadelenin meşruiyetini ortaya koymayı amaç edinmişlerdi.

Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla bölgede görevlendirilen Garbî Anadolu Umûm Kuvâ-yı Milliyye ve 20. Tümen Kumandanı Tümgeneral Ali Fuat (Cebeşoy), 24. Tümen Komutanı Yarbay Mahmut Nedim (Hendek), 1. Tümen'i komuta eden Yarbay Mustafa Asım (Asımgil) ve Rüştü (Kobaş) Beyler gibi üst rütbeli komutanlar Bolu livasındaki müdafaa-ı hukûk teşkilatlanmasını desteklemişlerdir. Yine, Mustafa Kemal Paşa tarafından Kocaeli ve Bolu havâlisinde görevlendirilen Kuşçubaşı Eşref¹⁷ ve ona yardımcı olan Bulgar Sâdık gibi teşkilatçı isimlerin de bölgedeki teşkilatlanmada önemli bir rol oynadıkları anlaşılmaktadır. Bulgar Sâdık anılarında Karakol Cemiyeti'nin Üsküdar Şubesi İdare Hey'eti üyelerinden Ahmet Halîm Bey'in İmrahor'daki evinde Kuşçubaşı Eşref'in ve önemli komitacı isimlerin katılımıyla bir toplantı yapıldığını ve burada Kartal, İzmit, Adapazarı, Kandıra, Geyve, Bolu ve Şile havâlisinde müdafaa-ı hukûk teşkilatı yapılması, halkın düşmana karşı silahlandırılması, ihtiyaç duyulan silah ve cephanenin Yenibahçeli (Ahmet) Şükrü (Oğuz) Bey'in merkez edindiği Çal köyünden temin edilmesi gibi önemli kararların alındığını belirtmektedir. Bu gelişmeler ışığında çalışmalara hemen başlandığı anlaşılmaktadır.¹⁸

Bu teşkilatlanma hareketinin ilk organize tepkilerini Antep, Urfa ve Maraş şehirlerinin Fransız birlikleri tarafından işgalini protesto etme üzere Bolu livasından İtilaf Devletleri Komiserlerine gönderilen telgraflarda görmek mümkündür. Bütün Anadolu sathında olduğu gibi Bolu livasında da mevcut durumu değerlendirmek üzere yapılan toplantılar neticesinde 9 Kasım 1919'da Gerede, 10 Kasım 1919'da da Bolu Merkez kazasından İtilaf Devletleri Yüksek Komiserlerine Güneydoğu Anadolu'daki Fransız işgalini protesto eden telgraflar gönderilmiştir.¹⁹ Yine bu süreç içinde 9 Ocak 1920 tarihi itibariyle Gerede Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti Reisi Mithat Kemal (Algüloğlu) ve Belediye Reisi Lütüfi, 10 Ocak'ta Düzce Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti Reisi Nuri, Belediye Reisi Remzi ve 13 Ocak'ta Bolu Müdafaa-ı

¹⁷ Gen.Kur.ATASE Arşivi, K.27, G.42, B.42-2.

¹⁸ M.Razi Yalkın, **Bulgar Sâdık, Yakın Tarihin En Esrarlı Çehresi**, İnkılâp Kitabevi, ty., yy., s.235-239.

¹⁹ Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C.I, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s.222-224.

Hukûk Cemiyeti Reisi Dr. Fuat (Umay) Beyler'in imzasıyla İtilaf Devletleri temsilciliklerine Osmanlı Payitahtı üzerinde egemenlik paylaşımını öngören İngiliz ve Fransız işbirliğinin protesto edildiğine dair birer telgraf yollanmıştır.²⁰

Sivas Kongresi'nin ardından bütün Anadolu sathında kontrolü ele almaya başlayan ve gücünü iyice hissettiren Hey'et-i Temsiliyye karşısında tutunamayan Damat Ferit Paşa Hükûmeti yerini Millî Mücadele'ye daha ılımlı bir yaklaşım sergileyen Ali Rıza Paşa Hükûmeti'ne bırakmak zorunda kalmıştır. Ancak İtilaf Devletleri isteklerini yerine getirtmekte zorluk çektikleri söz konusu hükûmetin 3 Mart 1920 tarihi itibarıyla istifasına neden olmuşlardır. Bunun üzerine tüm Anadolu'da beliren tepkiye paralel olarak Gerede, Mudurnu, Göynük ve Akçaşehir Müdafaa-ı Hukûk Cemiyetleri de bu dış mihraklı siyasi müdahaleye sessiz kalmamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın gelişmeleri izah eden beyannamesi üzerine buralardan Mabeyn-i Hümayûn'a, Meclis-i Meb'ûsân'a ve Matbuât Cemiyetleri'ne çekilen telgraflarla Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nin istifa ettirilmesinden duyulan üzüntü dile getirilmiş ve kurulması düşünülen yeni kabinede Millî Mücadele karşıtı Damat Ferit Paşa ile hemfikirlerine yer verilmemesi doğrultusunda tavsiye ve telkinlerde bulunulmuştur.²¹ Ardından Bolu bölgesinden çekilen telgraflar hakkında Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti Reisi Dr. Fuat (Umay) ile Bolu Mutasarrıfı Ali Haydar (Yuluğ) Beyler tarafından Hey'et-i Temsiliyye Riyaseti'ne bilgi verilmiştir.²² Gelişen bu olaylar Bolu'daki Müdafaa-ı Hukûk Cemiyetleri'nin Anadolu'nun kaderiyle çok yakından ilgilendiklerini ve olaylara müdahale ederek gelişmeleri Millî Mücadele lehine yönlendirmek istediklerini göstermektedir.

Bölgedeki müdafaa-ı hukûk teşkilatı İtilaf Devletleri'nin, Sarayın ve İstanbul Hükûmeti'nin menfi propagandaları nedeniyle türlü zorluklar altında faaliyet göstermiştir. Milli Mücadele karşıtı İstanbul merkezli teşkilatlardan Mavri Mira, Askerî Nigehban, Teâlî-i İslâm, İngiliz Muhîbler ve Kızıl Hançerliler Cemiyetleri İtilaf Devletleri'nin de desteğini almak

²⁰ Bu dönemde Bolu livasının da içinde bulunduğu Anadolu'daki 116 yerleşim biriminden İstanbul'daki İngiliz-Fransız hâkimiyetini protesto eden telgraflar çekilmiş ve bu protesto telgraflarının metni "Pall Mall Gazette" adlı İngiliz ve "Jornal des Débats" adlı Fransız gazetelerinde de yer almıştır (Bkz.; İBA, C.I, s.346-355).

²¹ Konuyla ilgili olarak Meclis-i Meb'ûsân-ı Osmânî'ye Gerede Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti adına Celil Bey, Düzce Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'nden Mehmet Sıdkı ve Hüseyin Remzi, Akçaşehir Müdafaa-ı Hukûk Reisi Ömer Lütfî, Mudurnu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti Reisi Mehmet, Göynük Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti Reisi Mehmet Fahri Efendiler ile söz konusu bölgelerin ahalisinden birçok isim tarafından telgraf çekildiği görülmektedir (Mahmut Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet, Birinci Büyük Millet Meclisi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s.329).

²²İlgili şifreler için bkz.; **Gen.Kur.ATASE Arş.**, ATAZB, K.30, G.8, B.30-17/19/58/58a.

suretiyle Marmara ve Bolu kıyılarını içine alan Karadeniz sahillerinin en ücra mahallerine kadar ulaşmak ve oluşturulacak silahlı gruplarla Kuvâ-yı Milliye aleyhine faaliyet göstermek amacıyla bölgede etkinliklerini artırmışlardır. Bunların yanı sıra Kuvâ-yı İnzibatiyye'nin, Rum ve Ermeni cemiyetleri ile çetelerinin faaliyetleri ve bunları destekleyen İtilaf Devletleri'nin ileri harekâtı neticesinde²³ Bolu ve çevresinde 1920 yılı içinde birincisi 13 Nisan'dan 31 Mayıs'a, ikincisi ise 19 Temmuz'dan 23 Eylül'e kadar süren iki önemli ayaklanma hareketi meydana gelmiştir. Bu ayaklanma hareketlerinin yarattığı kargaşadan da yararlanan Yunanlılar Bolu livasını batısındaki Kocaeli, Bilecik ve güneybatısındaki Eskişehir üzerinden; İngilizler ile Fransızlar ise kuzeyindeki Zonguldak ve Ereğli gibi kıyı bölgelerinden tehdit etmeye başlamışlardır. Bu gelişmeler söz konusu dönem itibarıyla bölge halkının huzurunu ve güvenliğini tehdit etmiştir.

Baş gösteren bütün bu tehlikelere rağmen Bolu livasında müdafaa-ı hukûk çalışmaları hızlı ve etkili olmuştur. Hey'et-i Temsiliyye bu dönemde emri altındaki kuvvetleri düzenlemek ve takviye etmek üzere "*Kuvâ-yı Milliye Talimât-nâmesi*"ni çıkarmıştır. Buna göre Müdafaa-ı Hukûk Cemiyetleri millî müfreze kurma yetkisine de sahip olmuşlardır.²⁴ Bu münasebetle Bolu bölgesinde de Müdafaa-ı Hukûk Cemiyetleri'nin öncülüğünde gerek asayiş ve sükûneti sağlamak gerekse Batı Cephesi'ne destek olmak üzere gönüllü askeri birlikler teşkil edilmiştir.

Büyük Taarruz'a hazırlık yapıldığı dönemde Kastamonu İstiklâl Mahkemesi Heyeti'nin görev bölgesi dâhilindeki Müdafaa-ı Hukûk Cemiyetleri'nin bölgedeki etkinliğini artırmak üzere birtakım tedbirler aldığı görülmektedir. Mahkemenin Reisi Mustafa Necati Bey'in TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği 15 Nisan 1922 tarihli raporda: "*bölgedeki Müdafaa-ı Hukûk Cemiyetleri'nin esâslı surette teşkil ve ihyâsı ve bir fırka-yı siyasî olacak tarzda kuvvetli bir teşkilat-ı esasîyyeyi ruhen anlamış zevât arasından tevsi'inin gerekliliğini*"²⁵ bildirmesi bu konuda

²³ Evcin, **a.g.t.**, 137, 151, 180 vd.; Millî Mücadele aleyhindeki faaliyetleri ile Bolu ve çevresinde de etkilerini hissettiren söz konusu cemiyetler hakkında geniş bilgi için bkz.; Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, C.II, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s.271, 341, 381, 461 vd.; Fethi Tevetoğlu, **Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s.52 vd.

²⁴ İlgili talimatnamenin 4. maddesinde: "*Millî müfrezeler Müdafaa-ı Hukûk Cemiyetleri'nin Hey'et-i İdare ve Hey'et-i Merkeziyeleri tarafından teşkil olunur. Bu hususta icap eden muaveneti ahz-ı asker rüesası ve kumandanları ifâ ederler.*" denilmiştir (Adnan Sofuoğlu, "*Mondros Mütarekesi Sonrası Türkiye'nin İşgaline Karşı Millî Direniş: Kuvâ-yı Milliye (1918-1921)*", **TÜRKLER Ansiklopedisi**, C.15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.624-625).

²⁵ Rahmi Çiçek, "*Mustafa Necati Bey'in Kastamonu İstiklâl Mahkemesi'nin Faaliyeti ile İlgili TBMM ve Mustafa Kemal'e Gönderdiği Raporlar*", **Mustafa Necati Sempozyumu (8-11 Mayıs 1991)**, Ankara, 1991, s.43.

oldukça bilgi vericidir. Müdafaa-ı Hukûk Cemiyetleri'nin etkinliklerini artırması sonucunda bölgede sağlanan asayiş ve sükûnet hiç şüphe yok ki Kastamonu İstiklâl Mahkemesi'nin de yükünü hafifletmiştir.

Nihayetinde söz konusu cemiyetlerin, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'nin Halk Fırkası'na dönüştürüldüğü 9 Eylül 1923 tarihine²⁶ kadar faaliyetlerini sürdürdüğünü söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu bilgilerden hareketle çalışmamızda arşiv belgeleri ve dönemin yerel basını ışığında Bolu livasının Merkez, Gerede, Düzce, Mudurnu ve Göynük kazalarında kurulan Müdafaa-ı Hukûk Cemiyetleri başlıklar hâlinde incelenmiştir. Söz konusu cemiyetlerin kuruluşunda ve faaliyetlerinde önemli rol oynayan kişiler hakkında da anlatımın akışını bozmayacak şekilde dipnotlarda bilgi verilmiştir. Bölgede çıkan ayaklanmalar nedeniyle 20 Nisan 1920 itibarıyla Bolu livasından alınarak Kastamonu vilayetine bağlanan Zonguldak, Ereğli, Bartın ve Devrek kazalarındaki Müdafaa-ı Hukûk Cemiyetleri daha önce yapılmış müstakil araştırmalara binaen konumuzun dışında bırakılmıştır.

Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti

Bolu'nun merkezinde müdafaa-ı hukûk teşkilatlanması İzmir'in Yunan kuvvetleri tarafından işgaline tepki olarak, Birinci Dünya Savaşı yıllarında İttihat ve Terakki Fırkası'nın Bolu Kâtib-i Mes'ûllüğünü yapan Mithat Kemal (Algüloğlu) Bey'in²⁷ riyasetinde kurulan Redd-i İlhâk Cemiyeti ile başlamış, Sivas Kongresi'nin ardından bu cemiyetin adı Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti olarak değiştirilmiştir.²⁸

Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'nin kuruluş tarihi 15 Ekim 1919'dur. Söz konusu tarihte Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti Bolu Hey'et-i Merkeziyesi Reisi Doktor Fuat (Umay) adıyla Sivas'taki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti Riyaseti'ne çekilen bir telgrafta: "*Selâmet-i Meclis'e*

²⁶ Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'nin Halk Fırkası'na dönüştürülmesi süreci ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.; Zeki Çevik, **Millî Mücadele'de Müdafaa-ı Hukûk'tan Halk Fırkası'na Geçiş (1918-1923)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002; İhsan Güneş, "*Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'nden Halk Fırkası'na Geçiş*", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.III, S.8, Ankara, Mart 1987.

²⁷ Birinci Dünya Savaşı yıllarında Bolu'da İttihat ve Terakki Katib-i Mes'ûllüğü görevinde bulunan Mithat Kemal (Algüloğlu) Bey, Sivas Kongresi sonrasında Mustafa Kemal Paşa'nın talimatı doğrultusunda Bolu livasının İstanbul ile irtibatının kesilmesinde en önemli rolü oynayan isim olmuştur. Millî Mücadele yıllarında Gerede ve Düzce Kaymakamlıkları'nın yanı sıra Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti Reisliği gibi mühim görevlerde bulunmuştur (Evcin, **a.g.t.**, s.564 vd.).

²⁸ Günay Çağlar, **Bolu Mutasarrıfı Halil (Türkmen), (21 Haziran 1920-13 Haziran 1921)**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1990, s.19.

ma'tûf olarak teşkil eden Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'nin Bolu Hey'et-i Merkeziyesi ahâlinin itimâdını hâiz bulunan bâlâda isimleri muharrer zevâtan teşkil ederek riyasetine Doktor Fuat Bey'in intihâb edildiği ve bugünden itibaren vazife-i mukaddeseye mübaşeret ettikleri" belirtilmiş ve Reis-i Sâni olarak Tahrirât Müdürü Kâzım Bey'in, üye olarak ise Cezâ Reisi Mustafa, Müftü Ahmet, Sermüdde-i Umûmî Lütfi, Eczacı Fâik, Mekteb-i Mülkiyye mezunlarından Mithat (Kemal Algüloğlu), Müderris Muhiddin ile Eşrâftan Ali Servet Beyler'in isimleri verilmiştir.²⁹ Hey'et-i Temsiliyye Riyaseti'nden Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti Hey'et-i Merkeziyesi'ne gönderilen cevabi telgrafta ise: *"Bolu livasınca gösterilen itimâda teşekkür eder ve teşkîli iş'âr buyurulan Hey'et-i Merkeziyye'ye Cenâb-ı Hakk'tan muvaffakiyetler temenni eyleriz efendim."* denilmiştir.³⁰

1919 yılında Bolu Hükûmet Tabipliği'ne tayin edilen Dr. Fuat (Umay) Bey Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'nin kuruluşunda ve kazalarda teşkilatlanmasında önemli rol oynamıştır. Söz konusu dönem itibariyle Mustafa Kemal Paşa tarafından Kocaeli ve Bolu havâlisinde görevlendirilen Kuşçubaşı Eşref ve ona yardımcı olan Bulgar Sâdik da cemiyet ile işbirliği hâlinde çalışmıştır. Öyle ki Padişah ile İstanbul Hükûmeti'nin Millî Mücadele karşıtı propagandaları nedeniyle Bolu bölgesindeki müdafaa-ı hukûk teşkilatı birtakım güçlüklerle karşılaşmıştır. Örneğin bölge halkı Kuşçubaşı Eşref'in elinde bulunduğunu söylediği Kuvâ-yı Milliyye'ye pek inanmıyordu. Bu nedenle halkın Kuvâ-yı Milliyye'ye güvenini tazelemek üzere Bulgar Sâdik tarafından Kuşçubaşı Eşref'e düzme mektuplar gönderiliyor, bunlarda hayali müfrezelerden bahsedilerek abartılı taleplerde bulunuluyordu. Söz konusu mektuplar Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'nde Kuşçubaşı Eşref tarafından açılıp okunduğunda ahali üzerinde büyük bir etki yaratıyordu. Bu şekilde cemiyet kuvvetlendirilmiş, üyeler cesaretlendirilmiş ve bölgede Kuvâ-yı Milliyye'nin temsilcisi konumunda olan Kuşçubaşı Eşref'in otoritesi artırılmış oluyordu.³¹

Millî Mücadele dönemi başlarında İttihat ve Terakki Fırkası'nın yerini alan Teceddüt Fırkası ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasında tüm Anadolu'da olduğu gibi Bolu livasında da bir rekabet söz konusu olmuştur. Gelişen olaylar neticesinde yaşanan gerilimi ve bu iki fırka arasındaki çatışmayı

²⁹ Gen.Kur.ATASE Arş, ATAZB, K.4, G.1, B.1-1/2.

³⁰ Gen.Kur.ATASE Arş, ATAZB, K.4, G.1, B.1-3.

³¹ Bulgar Sâdik bu mektuplarından birinde elindeki kuvvet 37 kişiden ibaret olmasına rağmen 250 kişilik bir mevcuttan bahsediyor, ardından aynı miktarda iç çamaşırı ve ayakkabıya lüzum göstererek bu tezkerenin üstüne 21. Müfrezeye Kumandanı sıfatını kullanarak imza atıyordu. İki gün sonra arkadaşlarından Sarı Mustafa'ya da aynı minvalde ve 22. Müfrezeye Kumandanı sıfatıyla bir mektup yazdırtan Bulgar Sâdik bu mektuplardan Bolu halkının haberdar olmasının sağlanmasıyla bölgedeki millî teşkilata duyulan güvenin artmasını sağlıyordu (Yalkın, a.g.e., s.239).

tasvip etmeyenlerden bir grup emekli ve yedek subay İstanbul'daki "*İhtiyât Zâbitleri Teâvün Cemiyeti*"ne bağlı olarak 1919 yılı Nisan ayı sonlarında "*İhtiyât Zâbitleri Teâvün Cemiyeti Bolu Şubesi*"ni kurmuşlardır. Nizamnâmesinde belirtildiği üzere: "*Bolu'nun vatan uğruna hediye ettiği evlâdlarından vazife-i askeriyelerini şerefle i'fâ ederek avdet eden genç ihtiyât zâbitlerinin yine millet ve vatanperverliklerine karşı vazifelerini müştereken devam ettirmeleri için kurulan*"³² bu şube kısa bir süre sonra kendisini feshederek Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'ne katılmıştır.³³ Bolu'da Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın daha etkin olması nedeniyle Teceddüt Fırkası'nın Bolu Şubesi de fazla uzun ömürlü olmamış ve iki aylık bir mesaiden sonra feshedilmiştir. İlerleyen süreç içinde gerek bölgedeki Teceddütçülerin gerekse Hürriyet ve İtilafçıların Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'ne katılımları büyük ölçüde sağlanmış, nihayetinde cemiyet içinde ve dışındaki "ittihatçı" ve "itilafçı" kavgaları durulmuştur. Böylelikle Anadolu'nun işgalci kuvvetlerden kurtarılması ve Türk milletinin istiklali konusunda cemiyet içinde sağlanan uzlaşma neticesinde Kuvâ-yı Milliye desteklenmiştir.³⁴

Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti ilk toplantılarını Darü'l-Hilâfe Medresesi'nde gerçekleştirmiştir.³⁵ Daha sonra karargâh olarak Koca Mustafa Paşa Medresesi³⁶ belirlenmiştir. Müdafaa-ı hukûkçular böylece organize bir güç olarak Hey'et-i Temsiliye'nin ve sonrasında TBMM'nin emir ve direktifleri doğrultusunda her gün biraz daha kuvvetlenerek çalışmalarını devam ettirmişlerdir.³⁷

Payitahta yakınlığı nedeniyle sahip olduğu stratejik öneme binaen Bolu'daki millî teşkilatlanmaya büyük önem veren Hey'et-i Temsiliye 19 Ekim 1919'da gönderdiği bir telgrafla Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'nin teşkilatlanması ve genişletilmesi konusunda Mutasarraf Ali Haydar (Yuluğ) Bey'den gereken kolaylığı sağlamasını ve hatta bu çalışmalara yardım etmesini istemiştir.³⁸ Nitekim bu talep doğrultusunda söz konusu mutasarraf bölgedeki en yetkili mülki idareci olarak cemiyetin Bolu merkezinde ve kazalarında teşkilatlanması konusunda yapılan çalışmaları yakından takip etmiş ve yönlendirmiştir.

³² **Bolu Gazetesi**, 1 Mayıs 1335/1919, S.254.

³³ Muhsin Karamanoğlu, "*Bıçakçı Kâmil Çavuş/Fıkra ve Geçmişten Hatıralar*", **Çele Dergisi**, S.45, Ankara, 1967, s.11.

³⁴ Rahmi Apak, **İstiklâl Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990, s.148.

³⁵ **Dertli Gazetesi**, 27 Haziran 1336/1920, S.14.

³⁶ Bu medrese daha sonra "*Gazi Paşa İlkokulu*" olarak eğitim vermeye devam etmiştir.

³⁷ Hüseyin Sarı, **Millî Mücadele'de Bolu**, Kemal Matbaacılık, Bolu, 1995, s.47-48.

³⁸ **Gen.Kur.ATASE Arş.**, ATAZB, K.4, G.1, B.1-5.

Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti kısa sürede bölgede etkinliğini hissettirmeye başlamıştır. Bunun en iyi örneğini Cemiyet Reisi Dr. Fuat (Umay) Bey'in önemli meselelerle ilgili Hey'et-i Temsiliyye telgraflarının doğrudan Bolu Hey'et-i Merkeziyyesi'ne gönderilmesine ilişkin isteği teşkil etmektedir.³⁹ İstanbul'un İtilaf kuvvetlerince işgal edildiği, Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılış çalışmalarının hızla devam ettiği ve muhaberelerdeki gizliliğin son derece önemli olduğu dönem itibariyle de Mustafa Kemal Paşa Bolu Mutasarrıfı'nın nezdinde bulunan şifre anahtarı ile muhabereye sağlanması ve hatta Hey'et-i Merkeziyye İdâreleri ile muhabereye mahsûs bir şifre anahtarı teşkil edilmesi hususunda Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti Reisi Fuat (Umay) Bey'e tavsiye ve telkinlerde bulunmuştur.⁴⁰ Bu dönemde gerek cemiyetin teşkilatlanması gerekse İtilaf Devletleri'ne ve İstanbul Hükûmeti'ne karşı izlenmesi gereken yol konusunda Mustafa Kemal Paşa'nın riyasetindeki Hey'et-i Temsiliyye ile Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti arasında önemli yazışmalar yapılmıştır.

Cemiyet; kar, kış demeden zor şartlara rağmen bölge halkını İstanbul'un her türlü zararlı etkisinden ve propagandalarından uzak tutarak Kuvâ-yı Milliyye saflarına çekmek ve teşkilatını genişletmek üzere çalışmalarına devam etmiştir. Bu minvalde köylere kadar heyetler gönderilmiş ve halkla doğrudan münasebet kurulmaya çalışılmıştır.⁴¹ Bölgedeki Kuvâ-yı Milliyye teşkilatlanması için maddi yardımlar da dâhil olmak üzere her türlü destekte bulunulmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla Bolu ve İzmit Kuvâ-yı Milliyye Kumandanlığı'na atanmış olan Kuşçubaşı Eşref'e 2 Şubat 1920'de 430 lira verildiğine, yine ertesi gün 1.000 liraya ulaşan maddi yardımda bulunulacağına dair Reis Fuat (Umay) Bey tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen telgraf bu konuda oldukça bilgi vericidir. Bu çalışmalara katılan Bolu Mutasarrıfı Ali Haydar (Yuluğ) Bey de aynı gün Hey'et-i Temsiliyye Riyaseti'ne çektiği telgrafta Kuşçubaşı Eşref'e Bank-ı Osmânî vasıtasıyla 50.000 kuruş gönderdiğini ve miktarın artarak devam edeceğini belirtmiştir.⁴² Ayrıca Bolu Hey'et-i Merkeziyyesi'nin Kuva-yı Milliyye'ye hayvan temin etmek gibi söz konusu dönem için büyük önem arz eden işlerle de bizzat ilgilendiği anlaşılmaktadır.⁴³

Cemiyetin Reisi Dr. Fuat (Umay) Bey tarafından Sivas'taki Hey'et-i Temsiliyye Riyaseti'ne gönderilen 22 Kasım 1919 tarihli şifrede İzmir'deki

³⁹ Gen.Kur.ATASE Arş, ATAZB, K.4, G.27, B.27-1.

⁴⁰ Gen.Kur.ATASE Arş, ATAZB, K.4, G.44, B.44-5.

⁴¹ Gen.Kur.ATASE Arş, ATAZB, K.4, G.27, B.27-1.

⁴² Gen.Kur.ATASE Arş, ATAZB, K.27, G.61, B.61/3-4.

⁴³ Karamanoğlu, "Bıçakçı Kâmil Çavuş", a.g.m., s.12.

işgal kuvvetlerinin tahliyesi için İtilaf Devletleri'nin mümessillerine müracaat edildiği belirtilmektedir.⁴⁴ Bunun yanı sıra cemiyetin öncülüğünde İtilaf Devletleri'nin Anadolu'daki işgallerini protesto etmek üzere mitingler de düzenlenmiştir. Maraş'taki Fransız kuvvetleri ile Ermenilerin yaptıkları mezalimi kınamak üzere düzenlenen mitingler buna iyi bir örnek teşkil etmektedir.⁴⁵ Urfa ve Antep'teki işgal hareketleri dolayısıyla da İstanbul'a protesto telgrafları gönderilmiştir.⁴⁶ Söz konusu çalışmalar cephelelerdeki askerlere, cephe gerisindeki ve işgal bölgelerindeki halka yapılan yardım kampanyaları ile desteklenmiştir. Bu şekilde işgalci güçlere karşı direniş gösteren Maraş'ın kahraman ahalisine yardım olmak üzere 1.500 lira toplanarak gönderilmiştir. Mutasarrıflığın desteğiyle Bolu köylerine gönderilen heyetler gönüllü ahaliden 3.000 lira yardım toplamış ve bu yardımın 1.000 lirası Maraş'a, kalan 2.000 lirası ise İzmir'deki muhtaç ailelere gönderilmek üzere hazır tutulmuştur.⁴⁷ Cemiyetin telkinleri ile yapılan yardımlara ve protestolara katılan Kıbrıscık ahalisi 200 koyun ve Çarşamba (Seben) ahalisi de 80 kuzu ile birlikte topladıkları teberru ve iâşeleri görevlilere vermişlerdir.⁴⁸ Bölge halkının yaptığı bu bağışlar cemiyete makbuz karşılığında teslim edilmekteydi.⁴⁹ Bu gelişmeler söz konusu cemiyetin sadece kendi bölgesinde meydana gelen olaylarla değil, işgal altındaki bölgelerin durumuyla da çok yakından ilgilendiğini göstermektedir.

Sivas Kongresi'nin ardından Hey'et-i Temsiliyye'yi temsilen Mustafa Kemal Paşa, Rauf (Orbay) ve Bekir Sami (Kunduk) Beyler ile Ali Rıza Paşa Hükûmeti adına Bahriye Nâzırı Salih Paşa arasında yapılan 20-22 Ekim 1919 tarihli Amasya Görüşmeleri'nde millî teşkilat ve Hey'et-i Temsiliyye İstanbul Hükûmeti tarafından resmen tanınmıştır. Bu görüşmelerin bir diğer önemli sonucu da millî iradeyi hâkim kılacak Meclis-i Meb'ûsân'ın toplanması için seçimlerin yapılmasına karar verilmesi olmuştur.⁵⁰ Mustafa Kemal Paşa'nın seçimler konusundaki tavrı mebus adaylarının Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'nin esaslarını vicdanen kabul etmiş

⁴⁴ **Gen.Kur.ATASE Arş**, ATAZB, K.20, G.168, B.168-1.

⁴⁵ **Gen.Kur. ATASE Arş**, ATAZB, K.26, G.31, B.31/46-89-90.

⁴⁶ Şimşir, **a.g.e.**, s.223-224. Bu protestoların İstanbul matbuatı tarafından pek de dikkate alınmadığı anlaşılmaktadır (**Gen.Kur.ATASE Arş**, ATAZB, K.20, G.168, B.168-1).

⁴⁷ Sarı, **a.g.e.**, s.48-49.

⁴⁸ **Dertli Gazetesi**, 27 Haziran 1336/1920, S.14.

⁴⁹ **Gen.Kur.ATASE Arş**, ATAZB, K.20, G.168, B.168-1.

⁵⁰ M. Tayyib Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s.279 vd.; Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C.II, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991, s.146.

kişilerden tespit edilmesi doğrultusunda idi.⁵¹ Bu bağlamda Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti İstanbul'da toplanma kararı alınan Meclis-i Meb'ûsân-ı Osmânî için livada yapılan mebus seçimlerinde de önemli faaliyetler içinde bulunmuştur. Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'nin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti ile koordineli olarak yürüttüğü seçim çalışmaları doğrultusunda 14 Aralık 1919 tarihi itibarıyla genel gözetim altında yapılan seçimlerin sonucunda liva adına Tunalı Hilmi, Müftü Ahmet Tayyâr (Çulha), Nuhzâde Mehmet Vasfi ve Mehmet Cevat Abbas (Gürer) Beyler mebus seçilerek Meclis-i Meb'ûsân-ı Osmânî'de Bolu livasını temsil etmişlerdir.⁵² Bolu mebuslarına seçim mazbataları Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti Reisi Dr. Fuat (Umay) Bey tarafından takdim edilmiştir.⁵³

İtilaf Devletleri'nin 16 Mart 1920'de İstanbul'u fiili olarak işgal etmeleri ve Misâk-ı Millî'yi ilan eden Meclis-i Meb'ûsân-ı Osmânî'yi basmaları üzerine Ankara'da açılması planlanan Millî Meclis'e katılmak üzere İngilizlerin kontrolü altında bulunan Marmara Bölgesi'nden Ankara'ya geçişler başlamıştır. Bu geçişlerin herhangi bir sorunla karşılaşmadan tamamlanması için Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti de kendi nüfuz sahası içinde gerekli tedbirleri almıştır. Ankara'ya geçen heyetlerden belki de en önemlisi Meclis-i Meb'ûsân-ı Osmânî Reisi Celaleddin Ârif ile Albay İsmet (İnönü) Beyler'in de içinde bulunduğu heyet olmuştur. Bu heyetin 27 Mart 1920 itibarıyla Düzce'ye ulaştığı görülmektedir.⁵⁴ Mustafa Kemal Paşa söz konusu kafiye her türlü kolaylığın sağlanması için Mutasarrıf Ali Haydar (Yuluğ) Bey'e ve Bolu Müdafaa-ı Hukûk Hey'et-i Merkeziyesi'ne 27/28 Mart 1920'de şu telgrafi çekmiştir.⁵⁵

*“Bolu Mutasarrıfı Haydar Beyefendi'ye,
Bolu Müdafaa-ı Hukûk Hey'et-i Merkeziyesi'ne,*

İstanbul'dan sine-i millete ilticâ' etmek üzere çıkan ve Meclis-i Meb'ûsân Reisi Celaleddin Ârif Bey'in de aralarında bulunduğu ilk kafiye yarın (28.3.1920 Pazar) Bolu'ya gelecektir.

⁵¹ Bunun en önemli kanıtlarından birini Mustafa Kemal Paşa'nın Balıkesir'deki Tümen Kumandanı Kâzım (Özalp) Bey'e gönderdiği 11 Ekim 1919 tarihli şifrede görmek mümkündür. Konuyla ilgili olarak bkz.; Kâzım Özalp, **Millî Mücadele (1919-1922)**, C.I, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s.60-62.

⁵² Goloğlu, a.g.e., s.324.

⁵³ **Gen.Kur.ATASE Arş**, ATAZB, K.20, G.190, B.190-1.

⁵⁴ Yücel Özkaya, “İstanbul'un İşgali Üzerine Aydınların İstanbul'dan Ankara'ya Kaçış Olayı”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.V, S.13, Ankara, 1988, s.135; Ayrıca bkz. Enver Konukçu, “Sine-i Millete İltica Eden Meclis-i Meb'ûsân-ı Osmânî Reisi Celaleddin Ârif'in Ankara Yolculuğu”, **AAMD**, C.10, S.28, Ankara, Mart 1994, s.81.

⁵⁵ **Gen.Kur.ATASE Arş**, ATAZB, K.27, G.57, B.57-2.

Muazzaz misafirlerimizin milletın şanına lâyıık bir şekilde karşılanmaları ile emr-i istirâhâtlarının te'mîn buyurulmasını rica eyleriz efendim.

*Hey'et-i Temsiliyye nâmuna
Mustafa Kemal''*

Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyeleri, yolcuların Ankara'ya ulaşmasını önlemek amacıyla Bolu ve çevresinde bir dizi girişimde bulunmuşlar, fakat Mustafa Kemal Paşa'nın ilgili talimatını da dikkate alan Ali Haydar (Yuluğ) Bey ile Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'nin çalışmaları neticesinde bu önemli konukların Çarşamba (Seben) yolu ile Nallıhan-Sarıköy üzerinden güvenlik içerisinde yola devam etmeleri ve Ankara'ya ulaşmaları sağlanmıştır.⁵⁶ Ayrıca 1920 Nisanı itibariyle Trabzon Mebusu Naci ve Mardin Mebusu İhsan Beyler, 1920 Ağustosunda da esaretten kurtularak İstanbul'dan firar eden Erkân-ı Harb Kıdemli Yüzbaşılardan Fevzi, Topçu Mülâzım Hilmi ve Selahattin, Piyade Mülâzım-ı Evveli Yahya, Cemil ve Kadri, Topçu Mülâzım-ı Sânisî İbrahim ve İhtiyât Mülâzım-ı Sânisî Ali Haydar ile Hesap Memûr Muavini Şükrü Beyler Bolu üzerinden Ankara'ya hareket etmişlerdir.⁵⁷ Bu şekilde devam eden geçişlerde bölgedeki mülki ve askeri teşkilatın da desteğiyle Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'nin gereken tedbirleri almak suretiyle yolcuların güvenli bir şekilde Ankara ulaşmalarını sağladığı anlaşılmaktadır.

Söz konusu dönem itibariyle Anadolu'ya Kuva-yı Milliyye'ye katılmak üzere geçenler olduğu gibi Millî Mücadele'yi bertaraf etmek amacıyla geçenler de olmuştur. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa'nın talimatı doğrultusunda İstanbul'dan Ankara'ya ve Anadolu'nun diğer bölgelerine geçmek üzere Bolu'ya gelen şüpheli şahıslar cemiyet tarafından takip edilmiş ve Hey'et-i Temsiliyye konuyla ilgili olarak devamlı surette bilgilendirilmiştir.⁵⁸

Bu dönemde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti Bolu Hey'et-i Merkeziyesi için "a'zâ-yı müşavere" seçildiği anlaşılmaktadır. Bu vesileyle üyelere hem bir davetiye hem de Millî Mücadele'ye yardım amacıyla satışa çıkarılan bir bilet takdim edilmiştir. Biletin üstünde yazan: "*Hamîyetli Müslüman! Ecdâdın canını dini ve vatanı için fedâ' etmeği farîza bilirdi. Sen; mukaddes dinin, sevgili vatanın için mal gibi hasîs bir şeyi esirgemezsın değil mi?*" şeklindeki ibare ile üyelere vatanın kurtuluşu yolunda sarf edilmek üzere maddi katkıda bulunmaları da istenmiştir.⁵⁹

⁵⁶ Apak, a.g.e., s.141.

⁵⁷ Evcin, a.g.t., s.368 vd.

⁵⁸ Gen.Kur.ATASE Arş, K.4, G.44, B.44-1.

⁵⁹ Davetiye ve bilete "*1 Teşrin-i evvel 336 İnkılâbı, Sivas Kongresi Hatırası*" ibarelerinin ardından Namık Kemal'in Hürriyet Kasidesi'nden şu mısralara yer verilmiştir:

Böylece elde edilen yardım paraları Sivas'taki Hey'et-i Temsiliyye'ye gönderilmiştir.⁶⁰

8 Nisan 1920'de Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'nin 11 kişilik yeni Hey'et-i Merkeziyyesi seçilerek göreve başlamıştır. Buna göre reisliğe Belediye Tabibi Şuayip Nuri Bey, kâtipliğe Yüzbaşı Mehmet Bey, üyeliklere ise Hastane Sertabibi İrfân, Tüccârdan Hacı Hamdi, Hacı Emin, Hacı Rasih, Sirkeçizâde Hacı Servet, Hâfız Vehbi, Çataklızâde Zeki ve Sabri Efendiler ile Eczacı Fâik Bey seçilmişlerdir.⁶¹ Ancak cemiyet içinde yer alan bazı üyelerin tutumları zamanla cemiyetin işleyişini zorlaştırmış, hatta durma noktasına getirmiştir. Bunun üzerine 1920 Haziranı'nda seçimler yenilenmiş⁶² ve cemiyetin reisliğine Mithat Kemal (Algüloğlu) Bey,⁶³ üyeliklerine ise Belediye Reisi İlyaszâde Hakkı, Da'vâ Vekili Ali Sâib, Hastane Sertabibi İrfân, Şeyh Nurettin, Sultanî Edebiyat Muallimi Şeref (Şerafeddin), Eşrâftan Leblebicizâde Ahmet, Tüccârdan Abdi Ağazâde Mehmet, Küpelizâde Mehmet, Tüccârdan Kutucuzâde İzzet, Eşrâftan Da'vâ Vekili Vehbi ve Eşrâftan Kolluzâde Refet Efendiler seçilmişlerdir.⁶⁴

Cemiyetin çalışmalarıyla 8 Temmuz 1920'de Bolu Hükûmet Konağı'nda Mutasarrıf Halil (Türkmen) ve 4. Müretteb Tümen Kumandanı Binbaşı Nâzım Beyler başta olmak üzere ulemâ, eşrâf, daire reisleri ve Belediye üyelerinin katılımıyla bir toplantı düzenlenmiş; bunun sonucunda düşman taarruzlarına karşı koymak, bölgede artmaya başlayan şekâvet olaylarını önlemek ve asayişini temin etmek gibi amaçlar doğrultusunda Bolu Jandarma Tabur Kumandanı Şevket Turgut Bey komutasında "*Bolu Mücâhidîn-i İslâmiyye Gönüllü Alâyi*"nın kurulmasına karar verilmiştir.⁶⁵ Kuruluşu kısa sürede tamamlanan bu alayın mevcudunu Bolulu gönüllü erler teşkil etmiştir.⁶⁶ Bolu ahalisinin vatanın kurtuluşu yolundaki azminin ve

*"Eder tedvîr-i âlem bir mekînin kuvve-i azmi,
Cihân tîtrer sebât-ı pâ-y-ı erbâb-ı metânetten.
Felekden intikam almak demektir ehl-i idrâke,
Edib tezyîd-i gayret müstefîd olmak nedâmetten"* (Gen.Kur.ATASE Arş, K.4, G.1, B.1/1-2-3.)

⁶⁰ Gen.Kur.ATASE Arş, K.4, G.44, B.44-1.

⁶¹ Dertli Gazetesi, 12 Nisan 1336/1920, S.9.

⁶² Sarı, a.g.e., s.52.

⁶³ Dertli Gazetesi, 27 Haziran 1336/1920, S.14.

⁶⁴ Dertli Gazetesi, 7 Haziran 1336/1920, S.11.

⁶⁵ Dertli Gazetesi, 12 Temmuz 1336/1920, S.16; Kastamonu Gazetesi, 17 Temmuz 1336/1920). Bu konuda Mutasarrıf Halil (Türkmen) Bey'in 15 Temmuz 1920 tarihinde Bolu Gazetesi'ne verdiği ahaliye teşekkür beyanatına bakılabilir. Bkz.; Bolu Gazetesi, 15 Temmuz 1336/1920, S.309.

⁶⁶ Karamanoğlu, "Bıçakçı Kâmil Çavuş", a.g.m., s.11; Milisler üniforma olarak fermana, zıbka, belde silahlığı ile acem şalı taklidi bir kuşak ve silahlığa yerleştirilmiş tekke bıçağı,

fedakârlığının önemli bir göstergesi olan söz konusu gönüllü alayın teşkili Kuvâ-yı Milliyye için esaslı bir moral kaynağı ve destekleyici güç olmuştur.

Cemiyetin bölgedeki direniş hareketlerini desteklemek ve Bolu halkını meydana gelen gelişmeler konusunda aydınlatmak amacıyla ahaliye yönelik çeşitli sosyal etkinlikler de düzenlediği görülmektedir. 8 Ocak 1920'de Bolu Mutasarrıfı Ali Haydar (Yuluğ) Bey'in "*İslâm kardeşliği*" ve "*teâvün*" gibi önemli konulara değindiği konferansı ile "*Bolu Mûsikî Heveskârân Cemiyeti*"nin konser verdiği etkinlik programı cemiyet tarafından organize edilen bu türden çalışmalara örnek teşkil etmektedir.⁶⁷ 1920 Martı'nda da cemiyetin çalışmalarıyla Câmî-i Kebîr (Yıldırım Beyazıt Câmii)'de şehitlerin ruhuna mevlit okutularak vatanın selamet ve saadeti için dualar edilmiştir.⁶⁸

20 Ağustos 1920'de ise cemiyetin üyelerinden Belediye Reisi İlyaszâde Hâfız Hakkı Efendi'nin öncülüğünde Bolu halkı ve askerler için 300 sofralık yemek hazırlanmıştır. Bu etkinlik için tabur hâlinde mesire mahalline gelen askerlerin ardından Mutasarrıf Halil (Türkmen) ve Binbaşı Nâzım Beyler de maiyetleri ile yemeğe iştirak etmişlerdir. Askerler tarafından güreş müsabakaları düzenlenmiş ve millî oyunlar oynanmıştır.⁶⁹ Böylelikle bölgede ikinci ayaklanma hareketinin baş gösterdiği söz konusu dönem itibariyle Bolu halkının morali yüksek tutulmaya çalışılmıştır. Cemiyetin üyeleri bu tür sosyal faaliyetlerin içinde yer alarak bölgede ihtiyaç duyulan idareci, asker, halk bütünleşmesinde önemli bir rol oynamışlardır.

Müdafaa-ı hukûkçular bölgedeki faaliyetleri sırasında birçok tehlikeyle karşı karşıya kalmışlardır. Düzce kazasında meydana gelen ikinci ayaklanma hareketi sırasında asilerin 8 Ağustos 1920 tarihi itibariyle Bolu'ya girmeye teşebbüs etmeleri nedeniyle Mutasarrıf Halil (Türkmen) Bey meydana gelebilecek zararları asgari düzeye çekebilmek amacıyla Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'ne gitmiş ve cemiyet aracılığıyla Bolu'daki daire müdürlüklerini durum hakkında bilgilendirerek memurların yanlarına alacakları kasa mevcutlarıyla Gerede yönünde çekilmeleri talimatını vermiştir.⁷⁰ Bu şekilde Bolu'nun önde gelen erkânı ile birlikte Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti Reisi Mithat Kemal (Algüloğlu) Bey de Bolu'yu terk etmek

ayaklara ise tulumbacı yemenisi giymekteydiler. Bölük çavuşları ise genelde Bolu'nun yerel giysileri içerisinde görevlerini büyük bir ciddiyetle yapan güngörmüş insanlardı (Sarı, a.g.e., s.48).

⁶⁷ **Bolu Gazetesi**, 8 Kânûn-ı sâni 1335/Ocak 1919, S.288; **Bolu Gazetesi**, 15 Kânûn-ı sâni 1335/Ocak 1919, S.289.

⁶⁸ **Bolu Gazetesi**, 25 Mart 1336/1920, S.299.

⁶⁹ **Dertli Gazetesi**, 26 Temmuz 1336/1920, S.18.

⁷⁰ Çağlar, a.g.t., s.72.

zorunda kalanlar arasında yer almıştır.⁷¹ Bu karışıklık içinde, Müdafaa-ı Hukûkçu Mehmet Sıdkı Efendi'nin de evi basılmış ve ailesinden 11 kişi asilerin eline geçmiştir.⁷²

Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti bağımsız Türk yurdunun asgari sınırlarını belirleyen Misâk-ı Millî konusunda duyarlılığını daima korumuştur. Aksi yönde çalışmalarda bulunan İtilâf Devletleri ile İstanbul Hükûmeti'ni çeşitli vesilelerle eleştirmiştir. İtilaf Devletleri'nin Türk milletine Sevr Muahedesi'nin hükümlerini biraz daha yumuşatarak kabul ettirmeye çalıştıkları 22-26 Mart 1922 tarihli Paris Barış Konferansı'na gösterilen tepki bu duruma iyi bir örnek teşkil etmektedir. Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti Reis Vekili Abdi Bey ile Dertli Gazetesi Mes'ûl Müdürü Ali Sâib, Türkoğlu Gazetesi sahibi Mithat Âkif ve Bolu Belediye Reisi İsmâil Hakkı Beyler'in imzalarıyla Dertli Gazetesi'nde yayımlanan bildiri Bolu kamuoyunun Misâk-ı Millî konusundaki hassasiyetini dile getirmiştir. Bu bildiride özellikle şu ifade konuyu açık bir şekilde özetlemektedir:⁷³

"...Barışın ilk şartı düşmanın Misâk-ı Millî sınırlarının dışına defolup gitmesidir...Bunun sağlanması için de kanımızın son damlasına kadar vuruşacağımızdan dost, düşman kimse şüphe etmesin..."

Bölgedeki teşkilatlanma hareketinin neticesinde ortaya çıkan ortak iradenin ifadesi olarak kaleme alınan bu bildiride Bolu halkının Misâk-ı Millî'ye olan inancı, bu uğurda mücadele etmekten ve gerekirse canını vermekten çekinmeyeceği dile getirilmiştir.

Cemiyetin 1920 Haziranı'nda oluşturulan Hey'et-i Merkeziyyesi'nin istifası üzerine bağlı kaza ve köy heyetleri, müntehib-i sâni, meclis-i idâre, belediye üyeleri, ulemâ ve eşrâfın katılımıyla 30 Eylül 1920'de Belediye binasında bir seçim daha yapılmış,⁷⁴ Sâbık Bolu Mebusu ve Müftüsü Hâfız Tayyâr (Çulha) reisliğe,⁷⁵ Sâbık Mebus Taşhancızâde Mustafa Zeki

⁷¹ Mehmet Zekâî Konrapa, **Bolu Tarihi**, Bolu Vilayet Matbaası, Bolu, 1960, s.727; Kâzım Aras, **İstiklâl Savaşı'nda Kocaeli Bölgesi'ndeki Harekât**, İstanbul Askerî Matbaa, İstanbul, 1936, s.18; Enver Konukçu, *"Bolu Bölgesine Ait Millî Mücadele Kronolojisi"*, **Atatürk Devrimleri Enstitüsü Dergisi**, C.I, S.1, Erzurum, Temmuz 1978, s.30.

⁷² Mehmet Zekâî Konrapa, **İşyan Günlerinde Bolu**, Bolu Belediyesi Yayınları, Bolu, 2009, s.58.

⁷³ **Dertli Gazetesi**, 28 Mart 1338/1922, S.110.

⁷⁴ Konukçu, *"Bolu Bölgesine Ait..."*, **a.g.m.**, s.31.

⁷⁵ Uzun yıllar Bolu Müftülüğü ve Darü'l-Hilâfe Medresesi Müdürlüğü görevlerinde bulunan Ahmet Tayyâr (Çulha) Efendi, Son Osmanlı Meb'ûsân Meclisi için Bolu'dan mebus seçilmiş, Meclis'in İtilâf kuvvetlerince basılmasıyla memleketine dönerek Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti Reisliği'ne getirilmiştir. Bölgede patlak veren ayaklanmalar sırasında asayiş ve sükûnetin sağlanması konusunda üstün gayretleri görülmüştür (Evcin, **a.g.f.**, s.774 vd.).

(Tütüncüoğlu), Belediye Reisi İlyaszâde Hâfız Hakkı, Eşrâftan Kepekçizâde Tevfik, Tüccârdan Hâfız Vehbi, Eşrâftan Âşıkzâde Mehmet, Câmi-i Kebîr İmamı Hâfız Mehmet, Sıhhiye Müdürü ve Hastane Sertabibi Doktor İrfân, Hastane Operatörü Abdülgaffâr, Tüccârdan Abdüssettâr, Eşrâftan Da'vâ Vekili Vehbi, Dertli Gazetesi Müdürü Ali Sâib, Ulemâdan Tayyibzâde Hâfız Hakkı, Fabrika Kâtibi Muzaffer, Eşrâftan Leblebicizâde Ahmet, Kanaat Mağazası Sahibi Fehmî Efendiler ise üyeliğe seçilerek iş başına gelmişlerdir.⁷⁶

Bu süreç içinde cemiyetin desteğiyle bir “İstihbarât Salonu” teşkil edilmiştir. Daha sonra “Haber Yurdu” adıyla faaliyetlerini devam ettiren bu salon başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Mareşal Fevzi (Çakmak) Paşa'nın, İstiklâl Harbi'ne katılan diğer komutanların, Bolu'da şehit düşen Yüzbaşı İhsan ve Mülâzım Abdülkâdir Beyler'in resimleri ile donatılmış, harita ve levhalarla bezenmiştir. Salonda gazetelerin yanı sıra liva matbaasında basılan günlük ajanslar da yer almış, Bolu halkı Anadolu'da meydana gelen olaylarla ilgili doğru ve güvenilir haberlere buradan ulaşabilmiştir.⁷⁷

Bolu'da Binbaşı Nâzım Bey tarafından oluşturulan 4. Müretteb Tümen bölgedeki ayaklanmaların bastırılmasının ardından Batı Cephesi'ndeki çarpışmalara katılmak üzere 29 Ekim 1920'de şehirden ayrılmıştır. Bunun için yapılan uğurlama töreni de Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti tarafından düzenlenmiştir. Törende kurbanlar kesilmiş, pilav dökülmüş ve verilen ziyafet ile halk doyurulmuştur. Askerler güzel sesli hafızların okuduğu Kur'ân-ı Kerim ve mevlit eşliğinde Karaçayır'da merasim yürüyüşüyle ebeveynlerinin önünden geçmişlerdir. Çoğu, İnönü Muharebeleri'nde şehit olan Bolulu genç askerler ailelerini bu vesileyle son kez görmüş olacaklardır.⁷⁸

Binbaşı Nâzım Bey de bu etkinlik vesilesiyle kader birliği yaptığı Bolulularla son kez görüşme fırsatı bulmuştur. Bolu'dan ayrılışından altı ay kadar sonra 15 Temmuz 1921'de Kütahya'da Yumruçal mevzilerinde Yunan kuvvetlerine karşı çarpışırken şehit olan Binbaşı Nâzım Bey Bolulular tarafından unutulmamıştır. Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti Türk ordusunun Yunan kuvvetlerini bozguna uğrattığı ve Anadolu'dan tamamen çıkardığı Büyük Taarruz'un ardından 1922 Kasımı'nda Şeyh Nureddin Dergâhı'nda Binbaşı Nâzım Bey'in ve bütün şehitlerin ruhuna mevlit okutmak suretiyle büyük bir vefa örneği göstermiştir.⁷⁹

⁷⁶ Dertli Gazetesi, 4 Teşrîn-i evvel 1336/Ekim 1920, S.27.

⁷⁷ Dertli Gazetesi, 26 Temmuz 1337/1921, S.70; Muhsin Karamanoğlu, “Refik Firakî Üstüok/Fıkra ve Geçmişten Anılar”, Çele Dergisi, S.58, Şubat 1968, s.11.

⁷⁸ Sarı, a.g.e., s.81.

⁷⁹ Dertli Gazetesi, 7 Teşrîn-i sâni 1338/Kasım 1922, S.140.

Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti bir yandan bölgede oluşturduğu askeri gücü cepheye sevk ederken, diğer yandan da bölgede görev yapan subayları asayiş ve sükûnetin sağlanması konusunda gösterdikleri yüreklilikten ötürü taltif etmiştir. Bu şekilde cemiyet tarafından, on saatlik Mudurnu-Bolu yolunu dört saatte alan rahvan yürüyüşlü ünlü bir at oldukça yüksek bir meblağ ile satın alınmış ve Bolu bölgesindeki ilk ayaklanma hareketinden sonra liva merkezinde asayişini tekrar sağlayan Merkez Komutanı İhsan (İdikut) Bey'e hediye edilmiştir.⁸⁰ Ebulhindili Cafer Bey'in kumandası altında Bolu ve çevresindeki ayaklanmaların bastırılmasında önemli rol oynayan Erzurum gönüllülerine Bolu halkının teşekkürünü ve takdirini iletmek üzere Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti aracılığıyla 24 Ağustos 1920'de Müdafaa Vekâleti'ne ve Erzurum Müdafaa-ı Hukûk Hey'et-i Merkeziyesi'ne birer telgraf gönderilmiştir.⁸¹

TBMM'nin açılışının birinci yıl dönümünde Mustafa Kemal Paşa bütün müdafaa-ı hukûk şubelerine, olduğu gibi Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti Hey'et-i Merkeziyesi'ne de bir tebrik telgrafı göndermiştir. Bu telgrafta, Türk milletinin mukaddes istiklal davasını temsil ve müdafaa eden TBMM'nin açıldığı 23 Nisan 1920 tarihinin millî bayram olarak kanunlaştırıldığı müjdesi verilmiştir. Mustafa Kemal Paşa bu münasebetle söz konusu dönem itibariyle elde edilen İnönü zaferlerini ve Millî Mücadele yolunda gelinen başarılı noktayı da Müdafaa-ı Hukûk Cemiyetleri'ne mâl etmiştir. Buna cevap olarak Bolu Müdafaa-ı Hukûk Hey'et-i Merkeziyesi Reisi Mithat Kemal (Algüloğlu) Bey tarafından TBMM Riyaseti'ne gönderilen şükran telgrafı ise şu şekildedir.⁸²

“Pek yakın bir zamanda semâ'ları süngüsüyle tutacağını i'lân eden kayserlerin tâç u tahtı garbta azîm ölümlerle sernigün (başşağı) olurken şarkta bir avuç Türk cihânı hayretlere düşüren şehâmet harikalarıyla dünyanın en nâmdar devletlerinin seyl-i belâ gibi Asya'ya akıp gelmek isteyen istila' ordularına ve bunların pişdârı olan Yunanlılara her tarafta vurduğu kakhâr darbelerle eski ve yeni kahbeliklerinin cezâ'sını vermeye muvaffak olmuş ve İnönü meydanları nasıl Yunan azîmet-i a'mâlinin ebedî bir mezarı olduysa Ankara şehrindeki Büyük Millet Meclisi'nin tarihi celseleri de Türk tarih-i istikbâlinin o ehemmiyette parlak bir mehdî olmuştur. Türkiye'yi yeni bir hayata mazhar kılan idare-i hâzıranın reis-i muazzamı ve azm-i irâdâtıyla milletin a'mâline bihakkın tercüman olan Büyük Millet Meclisi ile Gazanfer Türk Ordusu'nun muvaffakiyetini kemâl-i hürmetle tebcil ederken vatani muhâfaza için sarf-ı nakdine-i hayat ederek,

⁸⁰İhsan İdikut, **İdeal Komutanlarımızdan Nâzım Bey**, Şirket-i Mürettebiye Basımevi, İstanbul, 1952, s.43.

⁸¹**Gen.Kur.ATASE Arş**, İSH, K.749, G.170, B.170-1.

⁸²**Dertli Gazetesi**, 9 Mayıs 1337/1921, S.58.

fakat nûr ile gözlerini kapayan muhterem askerlerin şanlı hatıratını huşû ve ihtirâmla yâd ve matemdeki evlâdını İngiliz istibdadından tahlis eden cihân inkılâbcısına büyük milletimin kürsî-i muallâsı önünde lâyezal şükrân hislerimi arz ederim.”

İtilaf Devletleri ile bunların destekledikleri Yunan kuvvetlerine karşı elde edilen zaferlerden ve Türk milletinin iradesinin yansıdığı TBMM'nin öneminden bahseden bu telgraf vesilesiyle Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti Reisi Mithat Kemal (Algüloğlu) Bey Bolu halkı adına başta Millî Mücadele'nin lideri Mustafa Kemal Paşa'ya olmak üzere TBMM'ye ve Türk ordusuna güvenini dile getirmiştir.

TBMM'de ilerleyen süreç içinde halkın birlik ve bütünlüğünü bozucu mahiyette çeşitli fikir ayrılıklarının ve bazı grupların ortaya çıkması nedeniyle Mustafa Kemal Paşa Anadolu'nun içine kök salmış olan müdafaa-ı hukûk örgütlerinin ihya ve ıslah edilmesi gerektiğine karar vermiş ve 21/22 Mart 1921 gecesi yapılan Hey'et-i Vekile toplantısında bu doğrultuda alınan kararı bazı vilayetler ile birlikte Bolu Mutasarrıflığı'na da gönderdiği bir genelgeyle duyurmuştur. Bunun için “*Milletin efkâr-ı umûmiyyesini sâlim mecrâda tutabilecek bir özelliğe sâhib olan Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti Hey'et-i Merkeziyeleri'nin vatanperver, azimkâr, namuslu, hamiyetli ve halkın hürmet ve i'timâdına mazhar zevâtan seçilmesini ve bu merkez vasıtasıyla halkın muntazaman irşâd edilmesinin gerekliliğini*” vurgulamış, ardından Müdafaa-ı Hukûk Hey'etini oluşturan kişilerin ad ve şöhretlerinin Meclis Riyaseti'ne bildirilmesini istemiştir.⁸³ Bolu Mutasarrıfı Halil (Türkmen) Bey tarafından 24 Mart 1921'de TBMM Riyaseti'ne verilen cevapta konuyla ilgili çalışmalara başlandığı belirtilmiştir.⁸⁴ Nihayetinde yapılan seçimin sonuçları 9 Nisan 1921 tarihli yazıyla TBMM Riyaseti'ne bildirilmiştir. Buna göre Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti Bolu Hey'et-i Merkeziyyesi'nin yeni reisi Müderris Mehmet Sıdkı Efendi,⁸⁵ üyeleri ise Belediye Reisi İlyaszâde Hâfız Hakkı, Maarif Müdürü Zülküfl, Sermühendis Sâmi, Muhasebe-i Husûsiyye Müdürü Halil ve Dârü'l-Hilafe Medresesi Müderrislerinden İrfân, Sâbık Meclis-i İdare üyelerinden Saatçizâde İzzet, Kondüktör Şükrü, Belediye üyelerinden Zaimzâde Sâib ve Leblebicizâde Ahmet, Ulemâdan Eyüp Sabri ve İhsan Beyler olarak belirlenmiştir.⁸⁶

⁸³ **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A.III-3, D.14, F.10-2.

⁸⁴ **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A.III-3, D.14, F.22-1.

⁸⁵ Millî Mücadele'nin başlarında Düzce'de müftülük görevinde bulunan Müderris (Kürdzâde) Mehmet Sıdkı Efendi Bolu'da meydana gelen ikinci ayaklanma hareketi sırasında Düzce Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti riyasetinde bulunmuş, 1921 Nisanı'nda ise Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti riyasetine seçilmiştir. Bolu livasına önemli hizmetleri bulunan Mehmet Sıdkı Efendi 25 Ocak 1952'de vefat etmiştir (Konrapa, **Bolu Tarihi**, a.g.e., s.733).

⁸⁶ **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A.III-3, D.14, F.33; Ayrıca bkz.; “*Millî Mücadele Döneminde Müdafaa-ı Hukûk Teşkilatları*”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Yay.haz.: Tarih Araştırmalar Grubu, Eylül 1986, S.19 s.11.

Kazalardaki teşkilatlar için yapılan seçimler sonucunda intihap edilen isimler ise Cemiyetin Reisi Mehmet Sıdkı Efendi tarafından 15 Haziran 1921 tarihli bir yazıyla TBMM Riyaseti'ne gönderilmiştir.⁸⁷

1921 Ağustosunda Bolu livasından teşkil edilecek bir heyet aracılığıyla Türk Ordusu'na hediye edilmek üzere tütün gönderilmesi planlanmıştır. Bu iş için Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti ile Bolu Belediyesi'nin ortak bir çalışma içine girdiği anlaşılmaktadır. TBMM Riyaseti adına Adnan (Adıvar) Bey söz konusu makamlara gönderdiği bir telgrafta bu dönem itibariyle ordudaki tütün ihtiyacının oldukça artmış olduğunu bildirmiş ve gönderilmesi planlanan tütünün miktarının artırılmasını rica etmiştir.⁸⁸ Bütün bu gelişmelerden Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'nin Türk ordusunun ihtiyaçlarını gidermek üzere çeşitli yardımlarda bulunduğu anlaşılmaktadır.

Cemiyet siyasi, askeri ve sosyal faaliyetlerinin yanı sıra bölgenin altyapısını düzenlemeye yönelik çalışmalarda da bulunmuştur. Bolu Hey'eti Merkeziyesi Reisi Mehmet Sıdkı Efendi'nin Düzce Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti üyelerinden Hüseyin Remzi Efendi ile Düzce-Bolu telefon hattı için 15.000 arşın tel ve 15.000 lira bağışta bulunması⁸⁹ buna en iyi örneklerden birini teşkil etmiştir. Yine Mehmet Sıdkı Efendi'nin çalışmaları neticesinde Akçaşehir'de Hilâl-i Âhmer Cemiyeti teşkilatlanmasına gidilmesi ve nahiyenin bütün köylerinde kısa süre içinde birer şubenin açılması cemiyetin yardım faaliyetlerini çok yönlü olarak sürdürdüğünü göstermektedir.⁹⁰

1922 Ağustosunda itibariyle yapılan Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti seçimlerinde İlyaszâde Hâfız Hakkı, Âşıkzâde Mehmet, Saatçizâde İzzet, Dişçi Refik, Duhânizâde Fettâh, Fabrikatör Muzaffer ve Hüsametdin Efendiler oy çokluğuyla merkez üyeliğine seçilmişlerdir.⁹¹

Mustafa Kemal Paşa, işgalci kuvvetlerin Anadolu'dan çıkarılmasını takiben bu başarının mutluluğunu bütün yurt sathında paylaşmış ve Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti ve Belediye Reisliği'ne de bir telgraf çekmek suretiyle: "*Misâk-ı Millî hududları içerisinde hür ve bağımsız yaşamamızı te'mîn edecek olan barış dönemine fazlasıyla yaklaştığımız bugünlerde, bütün maddî ve manevî gücümüzü mukaddes mücadelesine sevk ederek potansiyel gücünü harekete geçiren Anadolu-Rumeli Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti ve fedakâr halkın mümessili bulunan Belediye Hey'etlerini*

⁸⁷ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A.III-3, D.14, F.80-1.

⁸⁸ Bolu Gazetesi, 1 Eylül 1337/1921, S.358.

⁸⁹ Türkoğlu Gazetesi, 10 Teşrin-i evvel 1337/Ekim 1921, S.9.

⁹⁰ Dertli Gazetesi, 3 Teşrin-i evvel 1338/1922, S.135.

⁹¹ Türkoğlu Gazetesi, 20 Ağustos 1338/1922, S.51.

selamlamakla bahtiyarım.” demiştir. Mustafa Kemal Paşa Millî Mücadele yolunda gösterdikleri üstün gayretlerden, fedakârlıklardan ve yaptıkları yardımlardan dolayı Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti ile Belediye Riyasetini de bu teşekkür ve tebrik telgrafı vesilesiyle kutlamıştır.⁹²

Bolu Müdafaa-ı Hukûk Hey’eti Merkeziyesi için 17 Eylül 1922’de yapılan seçim sonucunda Belediye Reisi İlyaszâde Hâfız Hakkı, Tüccârdan Duhânîzâde Fettâh, Dertli Gazetesi Mes’ûl Müdürü Ali Sâib, Türkoğlu Gazetesi Mes’ûl Müdürü Âşıkzâde Mehmet, Dişci Refik, Bolu Eşrâfindan Kepekçizâde Tevfik ve Vergi Başkâtib-i Sâbıkı Hâfız Hüsamettin Efendiler oy çokluğu ile üyeliğe seçilerek görevlerine başlamışlardır.⁹³

Söz konusu Cemiyet TBMM’nin 2. dönem seçimlerinde de etkinliğini hissettirmiştir. Böylelikle cemiyetin aday gösterdiği Mehmet (İlyaszâde) Şükrü (Güleç), Mehmet Cevat Abbas (Gürer), Emin Cemâl (Suda), Falih Rıfkı (Atay), Mehmet Vasfî (Nuhoğlu) Beyler mebus seçilerek TBMM’de Bolu’yu temsil etmişlerdir.⁹⁴

Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti Hey’et-i Merkeziyesi faal bir heyet olarak halkla bir bütün hâlinde Kuvâ-yı Milliyye’ye ve ardından düzenli orduya destek vermiştir. Millî Mücadele’yi destekleyen Mutasarrıf Ali Haydar (Yuluğ) ve Halil (Türkmen) Beyler ile 4. Müretteb Tümen Kumandanı Nâzım Bey başta olmak üzere söz konusu dönem itibariyle bölgede görev yapan mülki ve askeri erkân ile uyum içinde çalışmıştır. Bununla birlikte İstanbul Hükûmeti’nin bölgede hâkimiyeti ele almak üzere görevlendirdiği Mutasarrıf Osman Nuri’nin, Padişah tarafından Mîr-i Miranlık ile taltif edilen Ahmet Anzavur’un, asi elebaşı Safer Bey’in ve bölgedeki azınlıkların Millî Mücadele aleyhindeki faaliyetleri Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti’nin çalışmalarını olumsuz yönde etkilemiştir. Bunlara rağmen söz konusu cemiyet Millî Mücadele boyunca çalışmalarını büyük bir azim ve kararlılıkla sürdürmüş ve cephe gerisindeki faaliyetleriyle Türk milletinin nihai zafere ulaşmasında önemli rol oynamıştır.

Gerede Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti

Gerede Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti’nin teşkili için bölge ahalisi tarafından Sivas Kongresi’nin hemen ardından çalışmalara başlandığı ve bu çalışmaların kısa bir süre içinde tamamlandığı anlaşılmaktadır. Bununla ilgili olarak Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti Reisi Dr. Fuat (Umay) Bey tarafından Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti’ne gönderilen 18 Ekim 1919 tarihli telgraf şu şekildedir:⁹⁵

⁹² **Türkoğlu Gazetesi**, 15 Teşrin-i evvel 1338/1922, S.59.

⁹³ **Dertli Gazetesi**, 19 Eylül 1338/1922, S.133.

⁹⁴ **Dertli Gazetesi**, 10 Temmuz 1339/1923, S.175.

⁹⁵ **Gen.Kur.ATASE Arş**, ATAZB, K.4, G.4, B.4-1.

“Sivas’ta Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti Riyasetine

Gerede Hey’eti; Mal Müdüri Reşâd, Telgraf Müdüri Teyfik, Belediye Doktoru Zihnî (Ülgen), Eşrâftan (Dayızâde) Mithat Beyler ile Belediye Reisi Lütfî Efendi’den mürekkebe olarak teşkil etmiş ve vazifeye başlamışlardır. Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti Bolu Hey’et-i Merkeziyyesi Reisi Doktor Fuat”

Kazanın önde gelen isimlerinden oluşan Gerede Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti teşkilatını kısa bir süre içinde köylere kadar genişletmiştir.⁹⁶

Bu dönemde Gerede Kaymakam Vekilliği ve Çarşamba (Seben) Nahiye Müdürlüğü görevinde bulunan Mithat Kemal (Algüloğlu) Bey, Sivas Kongresi’nin ardından Mustafa Kemal Paşa’nın bütün mutasarrıflıklara ve birliklere gönderdiği *“İstanbul Hükûmeti ile bütün iletişimin ve ilişkinin kesilmesi”*⁹⁷ isteğini bölgede teşkilatlanma çabası içinde olan müdafaa-ı hukukçulardan aldığı destekle her türlü sorumluluğu üstüne alarak yerine getiren kişi olmuştur. Bolu Mutasarrıfı Ali Haydar (Bey)’in söz konusu dönem itibariyle İstanbul Hükûmeti’ne açık bir tavır almaktan çekindiği anlaşılmaktadır. Bunun üzerine Gerede’nin birkaç jandarmasını dönemin kıt imkânları içinde bakımsız atlara bindirdiği milislerle takviye eden Mithat Kemal (Algüloğlu) Bey 60-70 kişilik bir kuvvetle Bolu’ya gelmiş ve bunları tedbir olmak üzere şehrin kuzey kısmında mevzilendirmiştir. 22 Eylül 1919’da Bolu’nun ileri gelenleri ile bir toplantı yapmış ve netice itibariyle Damat Ferit Paşa Hükûmeti ile Bolu livasının ilişkilerinin kesilmesini sağlamıştır. Ardından Bolu ahalisi de Sivas’taki Hey’et-i Temsiliyye’ye tâbi olduklarını bildirmiştir.⁹⁸

Mithat Kemal (Algüloğlu) Bey Bolu’nun kazalarına da birer telgraf göndererek: *“Millî isteğe karşı koyan Ferit Paşa Kabinesiyle ilişkilerin kesildiğine dair Padişah’a telgraf çekilmesini ve telgrafın çekildiğine dair cevabın beklendiğini”* bildirmiştir. Bu telgraflar çevrede etkisini kısa sürede göstermeye başlamıştır. Böylece 25 Eylül 1919’da Zonguldak Müftüsü ile Belediye Reisi İbrahim Bey’in imzalarıyla Hey’et-i Temsiliyye’ye gönderilen yazıyla Damat Ferit Paşa Hükûmeti protesto edilmiştir. Bartın’da da 26 Eylül 1919’da Müftü Rifat Efendi ile Belediye Reisi Ziya Bey’in

⁹⁶ Gen.Kur.ATASE Arş, ATAZB, K.20, G.168, B.168-1.

⁹⁷ Atatürk, a.g.e., s.94-95.

⁹⁸ Apak, a.g.e., s.141; Konrapa, **Bolu Tarihi**, a.g.e., s.723; Konukçu, *“Bolu Bölgesine Ait...”*, a.g.m., s.24; Ömer Sami Coşar ise Bolu ve havâlisinin İstanbul ile irtibatını 24 Eylül tarihinde kestiğini, bununla birlikte İstanbul’a protesto telgrafi çekmediklerini beyan etmektedir (Ömer Sâmî Coşar, **İstiklâl Harbi Gazetesi**, No:2, 15 ve 24 Eylül 1919 tarihli kayıtlar).

imzalarıyla Hey'et-i Temsiliyye'ye bir telgraf gönderilmiş, bu telgrafta millî harekete karşı çıkan Ferit Paşa Kabinesi'nin düşürülmesi girişiminin Bartın ahali tarafından takdir edildiği belirtildikten sonra bu konuda usulüne uygun olarak Padişah'a telgraflar gönderildiği belirtilmiştir.⁹⁹ Mudurnu ise 27 Eylül 1919'da İstanbul ile her türlü ilişkisini kesmiştir.¹⁰⁰

Bu dönemde Gerede'de görev yapan telgrafçılar Gerede Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'nden aldıkları talimat ve Hey'et-i Temsiliyye'den gelen emirler doğrultusunda millî mücadele için stratejik bir öneme sahip olan haberleşme ve istihbarat konularında hayati sorumluluklar üstlenmişlerdir. Birçok telgraf hattının düğüm noktasını oluşturan Gerede telgraf merkezinin başında bulunan bu hamiyetli insanlar Hey'et-i Temsiliyye'nin bölgeyle iletişim sağlamasında, bunun düzenli olarak devam ettirilmesinde ve İstanbul Hükûmeti ile her türlü haberleşmenin kesilmesinde takdire değer bir kararlılık göstermişler, gece gündüz demeden Millî Mücadele yolunda fedakârca çalışmışlardır.¹⁰¹

1920 Nisanı'nda meydana gelen bölgedeki ilk ayaklanma sırasında Bolu'nun asiler tarafından ele geçirilmesiyle Gerede'nin durumu daha da önem kazanmıştır. Bolu ve çevresinde Millî Mücadele'yi açıktan açığa destekleyen stratejik bölgelerden biri olan Gerede'de Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti söz konusu dönem itibariyle bölgeye hakim durumda idi.¹⁰² Ancak İtilaf Devletleri ve İstanbul'daki Millî Mücadele karşıtı güç odaklarının etkisiyle diğer bölgelerde olduğu gibi asiler Gerede'de de zamanla ağırlıklarını hissettirmişler ve böylece kaza kısa zamanda bunların eline geçmiştir. TBMM'nin açılış dönemine denk gelen bu olaylar nedeniyle Gerede halkı mebus seçimleri için oy kullanmak konusunda bile tereddüde düşmüştür.¹⁰³

Bölgede meydana gelen ilk ayaklanma hareketi sırasında Gerede Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'nin reisliği görevinde Dr. Zihni (Ülgen) Bey'in¹⁰⁴ bulunduğu anlaşılmaktadır. Asiler tarafından ele geçirilen Dr. Zihni (Ülgen) Bey Gerede Kaymakamı Selahattin (Üner) Bey ile boyunları

⁹⁹ Sarıkoyuncu, a.g.e., s.114.

¹⁰⁰ Selim Sarıbay, **İstiklâl Savaşı'nda Mudurnu-Bolu-Düzce**, Hazırlayan: A. Utkan Boyacıgiller, Aydın, 1943, s.24-25.

¹⁰¹ Apak, a.g.e., s.147.

¹⁰² Goloğlu, a.g.e., s.193.

¹⁰³ Osman Mitralyöz, **Gerede**, Ankara, 1970, s.34.

¹⁰⁴ Dr. Zihni Ülgen 14 Ağustos 1919'da Gerede Belediye Tabipliği'ne atanmış ve bu görevdeyken Millî Mücadele'ye iştirak etmiştir. Gerede Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'ni kurmuş ve reisliğini üstlenmiştir. Bölgedeki ayaklanmalar sırasında asiler tarafından esir edilmiş, Kuvâ-yı Milliyye'nin bölgede hâkimiyeti ele geçirmesiyle esaretten kurtulmuştur. TBMM'nin 4. ve 5. dönemlerinde Bolu Mebusu seçilmiştir (Evcin, a.g.t., s.840 vd.).

lâleli, elleri zincirli bir şekilde türlü işkenceler ve hakaretler içinde Düzce'ye götürülerek hapsedilmiştir. Asî liderlerinden Binbaşı Hayri Bey tutuklanan bu şahıslar hakkında nöbetçilere: “*Yüreklerinde Allah nuru kalmamış olan bunları ne tutuyorsunuz? Gebertiniz.*” diyecek kadar ileri gitmiştir.¹⁰⁵ Nihayetinde Dr. Zihni (Ülgen) Bey asilerin elinden Gerede Müftüsü Ali Rıza (Ünlü) Efendi'nin yardım ve himayesi ile kurtulabilmiştir.¹⁰⁶ Cemiyetin üyelerinden Mal Müdürü Reşat Bey ise bu kadar şanslı olmamıştır. 26 Ağustos 1920'de bölgedeki ayaklanma hareketinin yaralarını sarmak üzere Düzce Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti Reisi Şeref (Şerafeddin) Bey ile Bolu Dağı'ndan Düzce'ye doğru hareket ettiği bir sırada Bakacak-Darıyeri mevkiinde Abaza Şerif ve Abaza Mehmet adlı şâkîlerin saldırısına uğramıştır. Netice itibariyle şâkîlerin ele geçirdikleri bu iki vatansever bir ağaca bağlanarak ateşe verilmek suretiyle şehit edilmişlerdir.¹⁰⁷

Söz konusu ayaklanmanın bastırılmasının ardından cemiyetin Hey'et-i Merkeziyesi'ni tekrar teşkil etmek üzere 1920 Haziranı'nda bir seçim yapılmış ve bunun sonucunda Belediye Reisi Hacı Hâlid, Marazlızâde Hüseyin, Figanîzâde Yakup, Kodalzâde Sezâi, Bosnalîzâde Hacı İsmâil, Ali Beşezâde Mehmet, Tahsil Memuru Sâdık, Keçecizâde Halîm Efendiler oy çokluğuyla üyeliğe seçilerek göreve başlamışlardır.¹⁰⁸

Mustafa Kemal Paşa'nın 7 Ocak 1920'de Gerede Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti Riyaseti'ne çektiği telgraf, cemiyetin başarılı çalışmalarını ve önemini göstermesi bakımından oldukça açıklayıcıdır.¹⁰⁹

*“Gerede Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti Riyaseti'ne
Tenkil-i userâ ve te'mîn-i asâyîş hakkında hey'etlerinizin ve Kuvâ-yı
Milliyye'nin gösterdiği himmet ve fedakârlıklara teşekkür eder, temâdi-i
muvaffakiyetlerinizi dileriz efendim.*

*Hey'et-i Temsiliyye nâmına
Mustafa Kemal”*

Bu telgraftan da anlaşıldığı üzere cemiyet bölgedeki Kuvâ-yı Milliyye ile işbirliği içinde, Gerede'ye kadar yayılan ve Ankara'ya sıçrama ihtimali bulunan bölgedeki ayaklanmaların bastırılması konusunda önemli rol oynamış ve Hey'et-i Temsiliyye'ye rahat bir nefes aldirmiştir.

¹⁰⁵ Özkök, a.g.e., s.259; Apak, a.g.e., s.137-138.

¹⁰⁶ Apak, a.g.e., s.144-145; Ferhat Kut, “*Gerede Tarih ve Coğrafyası*”, **Gerede Bülteni**, Gerede Kültür, Kalkınma ve Dayanışma Vakfı Bülteni, Ankara, 2006, S.11, s.21.

¹⁰⁷ **Dertli Gazetesi**, 6 Eylül 1336/1920, S.23; Konrpa, **Bolu Tarihi**, a.g.e., s.727.

¹⁰⁸ **Dertli Gazetesi**, 14 Haziran 1336/1920, S.12.

¹⁰⁹ **Gen.Kur.ATASE Arş**, ATAZB, K.27, G.40, B.40-1.

Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti Hey'et-i Merkeziyesi Reisi Mehmet Sıdkı Efendi tarafından TBMM Riyaseti'ne gönderilen 15 Haziran 1921 tarihli yazıda Gerede Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'nin riyasetine Da'vâ Vekili Râif Bey'in, üyeliklerine ise Dr. Mithat (Kemal Algüloğlu), Belediye Reisi Mithat (Dayıoğlu), Marazlızâde Hüseyin, Hacı İpekzâde Hâlit, Figanîzâde Yakup ve Çongarlızâde Hacı İsmâil Efendiler'in seçildikleri belirtilmiştir.¹¹⁰ Gerede'nin önde gelen ahalisinden olan bu kişiler gece gündüz demeden bütün mesailerini müdafaa-ı hukûk çalışmalarına adanmışlar, böylelikle büyük bir vefa ve fedakârlık örneği göstermişlerdir.

Bütün bu gelişmelerden hareketle Gerede Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'nin bölgede teşkil edilen önemli ve faal cemiyetlerden biri olduğunu söylemek mümkündür.

Düzce Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti

İtilâf Devletleri'nin Mondros Mütarekesi'nin ardından Anadolu sathında başlattıkları işgal hareketlerine karşı Düzce halkı da sessiz kalmamıştır. Özellikle İzmir'in Yunan kuvvetleri tarafından işgali bölgede büyük bir üzüntü yaratmıştır. Halk buna karşı tepkisini şehrin işgal edildiği 15 Mayıs 1919'da bir Redd-i İlhâk Hey'eti teşkil ederek göstermiştir. 19 Mayıs 1919 tarihi itibarıyla Düzce Redd-i İlhâk Hey'et-i Milliyye Şu'besi Reisi Nuri Selim imzasıyla Sadaret makamına gönderilen bir telgraf vasıtasıyla söz konusu işgal hareketi protesto edilmiş ve bu tür girişimlerin önlenmesi için Düvel-i Muazzama nezdinde girişimde bulunulması istenmiştir. Aşağıda tam metnini verdiğimiz bu telgrafta şunlar ifade edilmiştir:¹¹¹

“Sadaret-i Uzmâ'ya

İzmir hakkındaki son karar her yerde olduğu gibi 60.000 nüfuslu Düzce kazasında azim te'essürâtı mucib oldu. Ulvî Wilson prensiplerine rağmen 1,5 milyon nüfus-ı İslâmiyye'nin mukadderâtını iki yüz küsür bin nüfus gayr-i müslimenin hâkimiyetine tevdi' etmek bütün Anadolu'nun herc ü merc olmasını ve bi'n-netice birçok Müslim kanlarının heder edilmesini intac edeceğinden şübhe edilmemeli. Çünkü yarın ölmeye mahkûm edilen bir millet bugünden terk-i can etmeye kendisinde mecburiyet göreceğinden ve hâlbuki düvel-i galibe-i mu'azzamaca mültezim olan sulh-ı âlem arzusuna gayr-i muvafık görünen karar-ı vaki'i Düzce kazası nâmına protesto ederek bununla beraber te'essürât-ı umûmiyyenin izâlesi için mümessili buldukları Düvel-i Muazzama nezdinde teşebbüsât-ı lâzimedede bulunmaları ile mukteza-yı insaniyete bu vechle de hizmet buyurmaları istirhamıyla takdîm-i ihtirâm olunur.”

¹¹⁰ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A.III-3, D.14, F.80-1.

¹¹¹ Selvi, a.g.e., s.307.

Söz konusu telgraf Düzce Redd-i İlhâk Hey'et-i Milliyesi'nin işgallere karşı direniş göstermek konusundaki kararlılığını ve bu uğurda Düzcelilerin hayatlarını feda etmeye hazır olduklarını göstermektedir. Nitekim bu minvaldeki protesto telgrafları İtilâf Devletleri'nin İstanbul'daki mümessillerine ve Bâb-ı Âli'ye ilerleyen süreç içinde de gönderilmeye devam edilmiştir. Bu faaliyetler Düzce halkındaki birlik ve beraberlik ruhunu ve işgallere karşı örgütlenme arzusunu göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Düzce Redd-i İlhâk Cemiyeti Sivas Kongresi'nin hemen ardından Düzce Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti adıyla faaliyetlerine devam etmiştir. Mondros Mütarekesi'ne istinaden Anadolu'nun düşman işgaline uğraması ve Bolu-Düzce bölgesinde de benzer tehlikelerin baş göstermesi üzerine Düzce Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'ni teşkil eden isim Düzce Belediye Reisi Nuri (Aksu) Bey¹¹² olmuştur. 1919 yılı sonlarında bütün Bolu livasında olduğu gibi Düzce'de de müdafaa-ı hukûk teşkilatı çalışmaları tamamlanmış durumdadır. Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'ya gönderilen söz konusu döneme ait bir şifrede Düzce'de Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'nin teşkil edildiği, millî teşkilatın bu cemiyet vasıtasıyla genişletileceği ve cemiyetin özel nizâmnamesi doğrultusunda hareket edileceği bildirilmektedir.¹¹³

Cemiyetin Reisi Nuri (Aksu) Bey Millî Mücadele'ye katılmak üzere İstanbul'dan Anadolu'ya geçenlerin İtilaf kuvvetleri ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensuplarının tehditlerine karşı gerektiğinde saklanmaları ve güvenli bir şekilde yollarına devam etmeleri için bölgede gerekli önlemleri almıştır.¹¹⁴ Bu faaliyetler Bolu ve çevresindeki İtilaf kuvvetlerinin, şâkîlerin, Ermeni ve Rum çetelerinin tehditlerine rağmen yürütülmüştür. Bu konuda en iyi örneği Meclis-i Meb'ûsân'ın İngilizler tarafından basılmasıyla İstanbul'dan yola çıkan Celaleddin Ârif Bey'in riyasetindeki heyetin Düzce bölgesinde ağırlanması, Ankara'daki Mustafa Kemal Paşa ile iletişime geçmesinin sağlanması¹¹⁵ ve sağ salim Bolu'ya oradan da Ankara'ya ulaşmalarının temin edilmesi teşkil etmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele'ye katılmak üzere İstanbul'dan Anadolu'ya yapılan geçişlerle ilgili olarak Düzce Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti ile yazışmaları devam etmiştir. 30 Mart 1920'de Hendek ve Düzce Müdafaa-ı Hukûk

¹¹² Düzce Belediye Reisi iken Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'ni kuran Nuri (Aksu) Bey bu sırada Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla Gerede Kaymakam Vekilliği görevini de üstlenmiştir. TBMM'nin 1. döneminde Bolu'dan mebus seçilmiştir (Evcin, a.g.t., s.794 vd.).

¹¹³ Gen.Kur.ATASE Arş, İSH, K.942, G.205, B.205.1.

¹¹⁴ Kâzım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi TBMM IV. Dönem (1931-1935)**, C.2, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1996, s.195.

¹¹⁵ Mustafa Kemal Paşa'nın Düzce Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti vasıtasıyla Celâlettin Ârif Bey ile irtibata geçmesi ve yaptığı yazışmalarla ilgili olarak bkz.; Atatürk, a.g.e., s.283-284.

Cemiyetleri'ne çektiği bir telgraf ile İstanbul'dan kaçanların “uzun yollarda ma'rûz-ı ızdırâb olmamaları için Adapazarı'ndan Arifiye-Geyve tarikiyle Lefke İstasyonu'na inerek şimendiferle seyahat etmeleri”nin uygun olduğunu belirtmesi bu duruma örnek teşkil oluşturmaktadır.¹¹⁶ Bu gelişmelerden Mustafa Kemal Paşa'nın Düzce Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'nin çalışmalarıyla yakından ilgili olduğu, doğrudan yazışma yapacak ve yetkililerine talimat verecek kadar bu cemiyete güven duyduğu anlaşılmaktadır.

Bütün bu başarılı çalışmalarına rağmen Düzce'deki müdafaa-ı hukûk teşkilatının diğer kaza teşkilatlarına göre daha zayıf olduğu görülmektedir. Cemiyetin varlığına rağmen bölgede İstanbul Hükûmeti'nin emirleri doğrultusunda Millî Mücadele hareketinin önünü kesmek üzere “Askerî Nigehban Cemiyeti”ne mensup şahısların faaliyet göstermesi bu görüşü kuvvetlendirmektedir.¹¹⁷ Bunda Düzce'nin İstanbul'a yakınlığı ve Karadeniz'e kıyısı olması nedeniyle hem kara hem de deniz yoluyla tehditlere açık bir bölgede yer alması etkili olmuştur.

Bolu Mutasarrıfı Halil (Türkmen) Bey hatıratında Rize Mebusu Mehmet Necati (Memişoğlu) Bey'in 4. Mürettep Tümen Kumandanı Binbaşı Nâzım Bey tarafından müdafaa-ı hukûk çalışmaları yapmak üzere Düzce'ye gönderilmiş olduğunu belirtmektedir. Mutasarrıf Halil (Türkmen) Bey, Mehmet Necati Bey'in Abazalara davranışı konusunda oldukça sert eleştirilerde bulunmakla birlikte Düzce'de müdafaa-ı hukûk teşkilatı doğrultusunda bir ara oldukça yoğun mesai sarf ettiğini vurgulamaktadır.¹¹⁸

Bölgede meydana gelen ilk ayaklanma hareketi sırasında Düzce'ye giren asilere karşı halk direnişe geçmiş ve bu direniş hareketi Düzce Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'nin öncülüğünde başlamıştır. Asilere ilk ateş açan kişi Düzce Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'nden Hüseyin Remzi Efendi'nin oğlu Zahit (Erişen) Bey olmuştur. Bu nedenle cemiyet mensupları asilerin kin duydukları ve etkisiz hâle getirmek istedikleri ilk hedefleri arasında yer almışlardır. Benzer şekilde bölgede meydana gelen ikinci ayaklanma hareketi sırasında 8 Ağustos 1920 tarihi itibarıyla Parmaksız Nazif ile yanındaki asilerin Düzce'ye girmesi neticesinde özellikle TBMM'ye katılmak üzere Ankara'ya giden Bolu mebuslarının aileleri ile Düzce Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'nin reisi ve üyeleri büyük zarar görmüşlerdir.¹¹⁹

¹¹⁶ Özkaya, **a.g.m.**, s.140.

¹¹⁷ **TİTE Arşivi**, 26.11.1335/1919, K.313, G.22, B.22.

¹¹⁸ Çağlar, **a.g.t.**, s.55.

¹¹⁹ Özkök, **a.g.e.**, s.248 ve 272.

Söz konusu dönemde Düzce Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti Reisliği görevini üstlenen Bolu Sultanîsi Edebiyat Muallimi Şeref (Şerafeddin) Bey¹²⁰ 26 Ağustos 1920’de bölgedeki ayaklanma hareketinin yararlarını sarmak üzere Mal Müdürü Reşat Bey ile Düzce’ye hareket ettiği bir sırada Bolu Dağı’ndan Düzce’ye doğru inen Bakacak-Darıyeri mevkiinde Abaza Hoca Şerif ve Abaza Mehmet adlı şâkîlerin saldırısına uğramıştır. Netice itibariyle asiler tarafından ele geçirilen bu iki vatansever bir ağaca bağlanarak ateşe verilmek suretiyle şehit edilmişlerdir.¹²¹

Bolu bölgesindeki ikinci ayaklanma hareketi sırasında Nuhviran (Nüfren)’da asilerle meydana gelen kanlı çatışmalar ve bu sırada Sakarya’yı sınır hâline getirmiş bulunan Yunan kuvvetlerinin yarattıkları tehlike Düzce ahali arasında büyük bir endişe uyandırmıştır. Söz konusu gelişmeler üzerine bölgeyi kontrol etmek üzere 1920 Temmuzunda Düzce’ye gelen Bolu Mutasarrıfı Halil (Türkmen) Bey Düzce Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti üyeleri tarafından karşılanmış ve ona asi Abazalarla meydana gelen çarpışmalar neticesinde şehit düşmüş olan Kuvâ-yı Milliye Kumandanı Ahmet Bey’in cenazesinde bütün Düzce ahalisinin ve cephelerden gelmekte olan askerlerin katılımıyla bir gösteri yürüyüşü yapılacağı, nutuklar irat edileceği söylenmiştir. Bu yürüyüşe Halil (Türkmen) Bey’in de katılımı istenmiştir. Ancak Halil (Türkmen) Bey, asilerle 24 Temmuz 1920’de Adapazarı Kaymakamı Fuat (Carım) Bey aracılığıyla bir anlaşma yapılmış olduğundan ve bunların bir daha ayaklanmaya yeltenmeyecekleri doğrultusunda söz verdiklerinden bahisle söz konusu nümayişin doğru olmayacağını beyan etmiştir. Bunun üzerine cemiyetin çağrısıyla toplanan ahali, Halil (Türkmen) Bey’in tavsiye ve telkinleriyle bir Fâtiha kıraat

¹²⁰ Bolu İdâdîsi ve Sultanîsi’nde Felsefe ve Edebiyat Muallimi olarak görev yapan Şeref (Şerafeddin) Bey Mondros Mütarekesi’nin ardından Hürriyet ve İtilâf Fırkası’nın etkinliğini artırması üzerine Bolu’daki basın organlarında Millî Mücadele’yi destekler mahiyette yazılar yazmıştır. Bu nedenle Maarif Nezareti tarafından yapılan soruşturma sonucu Bolu Sultanîsi’ndeki öğrencilere “ittihatçılık”tan ve “Kuvâ-yı Milliye”den bahsettiği gerekçesiyle ihtar cezası almıştır. 1920 Nisanı itibariyle Bolu ve çevresinde patlak veren ayaklanmalar sırasında Bolu Hilâfet Hey’etince görevinden tamamen el çekirilmiştir. Düzce Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti Reisliği görevinde bulunduğu bir sırada şâkîler tarafından şehit edilmiştir (Evcin, **a.g.t.**, s.827 vd.).

¹²¹ **Dertli Gazetesi**, 6 Eylül 1336/1920, S.23; Konrapa, **Bolu Tarihi, a.g.e.**, s.727; Abaza Hoca Şerif ile Abaza Mehmet Kastamonu İstiklâl Mahkemesi kararı ile Bolu’daki Aşağı Çarşı’da Tuz Pazarı denilen yerde idam edilmişlerdir. Darağacında can veren Abaza Şerif’in son sözü yerel şivesiyle: “*Kuvve-yi Milliye, Kuvve-yi Milliye değil, con...*” olmuştur. Bu tanımlama bile Kuvâ-yı Milliye kavramının asilerin kafasında bütünüyle menfi manada algılandığını açıklamaya yetmektedir. Söz konusu dönem itibariyle Jeune Turc/Genç Türkler kelimesi asiler arasında “con” olarak aşağılayıcı bir sığata dönüştürülmüştü (Bkz. Konukçu, “*Bolu Bölgesine Ait...*”, **a.g.m.**, s.33).

etmekle yetinmiş ve cenaze merasiminin ardından sakin bir şekilde dağılmıştır. Bu gelişmelerden Düzce Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'nin bölgede cereyan eden olaylar karşısında tepkisini ortaya koymaktan çekinmediği ve faaliyetlerini etkin bir şekilde devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Bölgede ikinci ayaklanma hareketinin başladığı sırada Düzce Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti Reisliği görevinde bulunan Mehmet Sıdkı Efendi'nin hastalığı nedeniyle Otluoğlu köyündeki çiftliğinde bulunduğu anlaşılmaktadır.¹²² Cemiyetin üyelerinden Belediye Reisi Hüseyin Remzi Efendi ise asilerin artan baskısı sonucunda 4 Ağustos 1920 itibariyle Akçaşehir'e sığınmak zorunda kalmıştır.¹²³ Asilerin ele geçiremediği bu iki müdafaa-ı hukûkçunun hayatları bu şekilde kurtulabilmiştir.

Mehmet Sıdkı Düzce Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti Reisi Efendi'nin ilerleyen süreç içinde Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti Hey'et-i Merkeziyyesi reisliğine seçildiği anlaşılmaktadır. Mehmet Sıdkı Efendi tarafından TBMM Riyaseti'ne gönderilen 15 Haziran 1921 tarihli yazıya göre Düzce Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'nin riyasetine Belediye Reisi Hacı Hamdi Bey'in, üyeliklerine ise Belediyeden Râsih, Ziraat Bankası Memuru Tahsin, Tüccârdan Hâlit Efendizâde Ali, Tüccârdan ve Eşrâftan Hüseyin Remzi, Hâfiz İbrahim, Çakmanzâde Ahmet ve Hacı Kassâbzâde Mustafa Efendiler'in seçildikleri belirtilmiştir.¹²⁴

Ankara'daki Erkân-ı Harbiyye Riyaseti'nden 16 Eylül 1921'de Batı Cephesi Kumandanlığı'na çekilen bir şifrede Düzce Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'nin millî bir alay teşkil etmek üzere olduğu beyan edilmektedir.¹²⁵ Bütün bu çalışmalar söz konusu cemiyetin Millî Mücadele'nin ilerleyen safhalarında bir alay teşkil edebilecek kadar büyük bir kudrete ulaştığını ve Anadolu'nun düşman işgalinden kurtuluşu yolunda her türlü fedakârlığa hazır olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

İstanbul'dan Anadolu'ya geçişlerde kullanılan Düzce bölgesi aynı zamanda İstanbul'dan kaçırılan, Kâzım Karabekir Paşa tarafından Doğu Cephesi'nden gönderilen veya Ruslar'dan tedarik edilen silah ve mühimmatın Batı Cephesi'ne sevkiyatında da kullanılan stratejik bir merkez olarak ön plana çıkmıştır. Bu sevkiyatın sorunsuz bir şekilde ve kısa zamanda gerçekleştirilmesi konusunda Düzce Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti önemli görevleri başarıyla yerine getirmiştir. TBMM tarafından Mustafa

¹²²Cemil Şenalp, **Miralay Nâzım Bey ve IV. Müretteb Fırka'nın Faaliyetleri**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1992, s.91.

¹²³Çağlar, **a.g.t.**, s.58.

¹²⁴**Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A.III-3, D.14, F.80-1.

¹²⁵**Gen.Kur.ATASE Arş.**, İSH, K.1222, G.69, B.69-1.

Kemal Paşa imzasıyla 18 Mayıs 1926'da Düzce Müdafaa-ı Hukûk üyelerinden Çakmanzâde Ahmet Efendi'ye "*Mücadele-i Milliyye'de bi'l-fiil ateş altında fedakârâne hizmet-i sevk etmesinden dolayı*" verilen Kırmızı Şeritli İstiklâl Madalyası¹²⁶ söz konusu cemiyetin üyelerinin faaliyetleri ve bu faaliyetlerin takdir edilmiş derecesi hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Söz konusu gelişmeler Millî Mücadele döneminde Düzce Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'nin faal bir cemiyet olduğunu ve önemli faaliyetler içinde bulunduğunu göstermektedir.

Mudurnu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti

Mondros Mütarekesi'nin ardından Türk milletinin maruz kaldığı işgal, katliam ve mezalim hareketlerine Mudurnu ahali de tepkisiz kalmamıştır. İtilaf Devletleri'nin desteklediği Yunan kuvvetlerinin 15 Mayıs 1919'da İzmir'i ve hemen ardından Manisa ve Aydın havâlisini işgalleri neticesinde Mudurnu halkı da emperyalist devletlere dur deme gerekliliği hissetmiş ve sessizliğini bozmuştur. Hürriyet ve İtilafçıların ve bunlarla birlikte hareket eden birtakım bozguncuların aleyhte faaliyetlerine rağmen Mudurnu ahali derlenip toparlanarak 30 Mayıs 1919'da Mudurnu'da "*Redd-i İlhâk Cemiyeti*"ni kurmuştur. Bu cemiyetin çalışmaları neticesinde İzmir, Manisa ve Aydın'ın işgalleri düzenlenen mitingler ile protesto edilmiş, Türk milletinin bağımsızlık konusundaki azim ve kararlılığı dünya kamuoyuna duyurulmaya çalışılmıştır.¹²⁷

Söz konusu cemiyet Sivas Kongresi'nde alınan kararların ardından 20 Ekim 1919 tarihi itibarıyla "*Mudurnu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti*" adını alarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Cemiyetin reisliğini Ahi Baba Hacı Mehmet Ağa, üyeliklerini Belediye Reisi Hacı Osman, Armutçuzâde Hakkı, Hacı Ahmetzâde Mehmet, Hacı Tahsin, Mahmutbeyzâde Selim (Sarıbay) Efendiler, kâtipliğini ise Hâlit Bey yapmıştır. Mudurnu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti Hey'et-i İdare Riyaseti'ne seçilen bu kişilerin isimleri Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti Reisi Fuat (Umay) Bey tarafından 22 Ekim 1919 tarihi itibarıyla Sivas'taki Hey'et-i Temsiliyye'ye bildirilmiştir.¹²⁸

27 Eylül 1919'da Mudurnu hâkimi, müdde-i umûmîsi, müftüsü, mal müdürü, jandarma kumandanı ile belediye reisinden ve teşkilatlanma aşamasında olan müdafaa-ı hukûkçulardan oluşan 25 kişi civarında bir heyet Kaymakamlık makamında toplanmıştır. Kaymakam Abdurrahman Nâili

¹²⁶ Sarı, a.g.e., s.50-51.

¹²⁷ Sarıbay, a.g.e., s.23.

¹²⁸ Gen.Kur.ATASE Arş, ATAZB, K.3, G.136, B.136-1.

(Boratav) Bey, Gerede Kaymakamı Mithat Kemal (Algüloğlu) Bey'in: "Millî arzuya muhalefet gösteren Padişah ve Damat Ferit Paşa kabinesiyle ilişkilerin kesilerek Padişah'a telgraf çekilmesini" istediği ve "telgrafın çekildiğine dair cevabın beklendiğini" bildirdiği telgrafını okumuştur. Söz konusu talimat doğrultusunda, toplantı sırasında ilgili mercilere yazılan telgraf ilk olarak müdafaa-ı hukûkçulardan Selim (Sarıbay) ve Kaymakam Abdurrahman Nâili (Boratav) Beyler tarafından imzalanmıştır. Bu durumun yarattığı olumlu etki ile toplantıya katılan diğer şahıslar da telgrafın altına imzalarını koymuşlardır. Yalnız bölgede görev yapan hâkim "Biz hâkimler Padişah nâmına icra-yı ahkâm ile mükellef bulunuyoruz. Bu imza bizim hâkim salâhiyetimizi ta'lîl eder." diyerek imzadan kaçınmıştır. Hâkimin bu tavrı üzerine birkaç kişinin daha imzadan kaçınarak toplantıyı terk ettikleri görülmüştür. Netice itibarıyla bu zayıf muhalif harekete rağmen gönderilen söz konusu telgraf münasebetiyle Mudurnu'nun İstanbul Hükûmeti ile her türlü ilişkisi kesilmiş¹²⁹ ve bunda da başta Selim (Sarıbay) Bey olmak üzere müdafaa-ı hukûkçuların gösterdiği metanet ve cesaretin önemli derecede etkisi olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa bölgede asayişin sağlanması ve halkın Millî Mücadele'ye katılımı konusunda Mudurnu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti ile sürekli irtibat hâlinde olmuştur. Söz konusu dönem itibarıyla İtilaf Devletleri, Saray ve İstanbul Hükûmeti Anadolu'da hâkimiyeti ele alabilmek amacıyla stratejik bir konuma sahip olan Bolu livasında Millî Mücadele'ye muhalif güçleri harekete geçirmişler ve bu suretle bölgedeki huzursuzluk ve asayişsizlik olaylarını tetiklemişlerdir. Bu faaliyetleri engellemek üzere Mustafa Kemal Paşa 11 Mart 1920'de Bolu Mutasarrıfı Ali Haydar (Yuluğ) Bey'e şu telgrafi göndermiştir:¹³⁰

"Ankara, 11.3.36

Efkâr-ı muhâlifeye besleyen bazı eşhâsın teşebbüsât-ı milliyeyi akîm bırakmak için tezvîrâtta buldukları ve Telgraf Müdürî'nin de şâyân-ı i'timâd olmadığı Mudurnu Müdafaa-ı Hukûk Hey'et-i İdaresi'nden bildirilmiştir. Haklarında tahkîkât-ı mukteziyye icrâsıyla tahakkuk eylediği takdîrde muamele-i lâzimenin i'fâsı ve inbâsı rica olunur.

*Hey'et-i Temsiliyye nâmına
Mustafa Kemal"*

¹²⁹ Sarıbay, a.g.e., s.24-25.

¹³⁰ *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1989, S.87, Belge no: 2103.

Bu telgraftan da anlaşılacağı üzere Mudurnu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'den alınan haberler doğrultusunda bölgede millî hareket aleyhinde faaliyet gösteren kişiler takip edilmiş, bunların zararlı çalışmalarını önlemek ve haklarında gerekli işlemleri yapmak üzere bölgenin en yetkili idarecisi devreye sokulmuş ve böylece bölgede Hey'et-i Temsilîye'nin otoritesini sağlamak üzere önemli bir adım atılmıştır.

Bütün bu gelişmelere rağmen “*Padişah ve din düşmanı*” olarak tanıtılan Kuvâ-yı Milliyyecilere iştirak konusunda bir kısım halk temkinli durmuştur. Nitekim Mudurnu'da İstanbul Hükûmeti'nin etkisiyle bir de “*Hilâfet Hey'eti*” kurulmuştur. Bu heyetin mensupları TBMM'yi dağıtmak için halktan destek istemiş ve Ankara Hükûmeti'nin hayvanlar üzerinden alınan sayım vergisini artırdığı yolunda birtakım söylentiler yayarak Millî Mücadele hareketini halk nezdinde küçük düşürmeye çalışmışlardır.¹³¹ Söz konusu telkin ve teşviklerle aldatılan halkın ayaklanma çıkaracağına dair haberler Mudurnu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti üyelerinden Selim (Sarıbay) Bey ile Dombayzâde İsmâil Hakkı Efendi'nin kulağına gitmiş ve bu kişilerin ön ayak olmasıyla Kaymakam Abdurrahman Nâili (Boratav) Bey'in de katılımıyla bir toplantı düzenlenmiştir. Yapılan görüşmeler neticesinde köylüleri ikna etmeye, onlarla fikir birliği yapmaya, Bolu ve Düzce'de olduğu gibi kaza dâhilinde asayişsizliğe sebep olacak tahriklere ve halkın asilere katılmasına meydan vermemeye yönelik bir çalışma programı üzerinde anlaşılmıştır. Bu amaçlar doğrultusunda yapılan ilk faaliyet asilere katılma eğilimi gösteren Ovabaşı köyü ahalisini Milli Mücadele aleyhindeki düşüncelerinden uzaklaştırmak için yine bu köy civarında sözü geçen nüfuzlu kişilerle irtibata geçmek olmuştur. Bu kişilerle yapılan görüşmede köylülerin ayaklanma ile ilgilerinin bulunmadığı doğrultusunda pek de inandırıcı olmayan cevaplar alınmıştır. Nitekim yapılan bütün çalışmalara rağmen Mudurnu Hilâfet Hey'eti'nde görev yapan bir kısım köylülerin de etkisiyle bölgedeki ayaklanmanın önüne geçilememiştir. Ayaklanan asiler Dibekhanı Mevkii'nde, Ovabaşı ve Abanddibi köylülerini de saflarına katarak Mudurnu'ya saldırmışlardır.¹³²

Kuvâ-yı Milliyye'nin ileri gelenleri için ölüm fermanları çıkarıldığı bu günlerde cemiyetin üyelerinden Sabri (Karaçayır) Bey bölgede asayiş ve sükûneti sağlamak ve Ankara Hükûmeti'ne destek olmak üzere etrafına topladığı yörenin gözü pek gençlerinden silahlı bir birlik oluşturmuştur. Sabri (Karaçayır) Bey'in karargâh hâline getirdiği çiftliğinden yönlendirilen bu birliğin TBMM'ye karşı baş gösteren ve kısa sürede Göynük, Mudurnu,

¹³¹ Özkök, a.g.e., s.327.

¹³² Apak, a.g.e., s.148.

Nallıhan yörelerine kadar sıçrayan ayaklanma hareketini tehlikeli boyutlara ulaşmadan bertaraf etmek amacıyla görev yaptığı anlaşılmaktadır.¹³³

Asilerin bölgede ele geçirmeyi planladıkları kişiler arasında ilk sıralarda Mudurnu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'nin ittihatçı olarak bilinen reisi Ahi Baba Hacı Mehmet Ağa ve üyeleri Dombayzâde İsmâil Hakkı (Durukan), Selim (Sarıbay), Besim (Bayrak), Armutçu Fuat ve Hâfız İbrahim Beyler bulunuyordu. Asilerin elindeki talimata göre bu şahısların yakalanarak Bolu'ya sevk edilmesi öngörülmüştü. Nitekim köyüne dönmek üzere yoldayken Hilâfet Hey'eti'ne mensup bir grup köylü tarafından ani bir baskınla yakalanan cemiyetin reisi Ahi Baba Hacı Mehmet Ağa atından indirilmek suretiyle feci bir şekilde hırpalanmış, türlü hakaretler ve işkenceler eşliğinde önce Ovabaşı köyüne sonra da Bolu'ya götürülmüştür. Bolu'da kontrolü ele geçiren asilere teslim edilen Ahi Baba Hacı Mehmet Ağa, hakkında verilecek nihai kararı beklemek üzere hapse atılmıştır.¹³⁴

Cemiyetin üyelerinden Dombayzâde İsmâil Hakkı (Durukan), Selim (Sarıbay), Besim (Bayrak) ve Armutçuzâde Fuat Beyler aranmalarına rağmen asilerin elinden kurtulmayı başarmışlardır.¹³⁵ Bunları yakalayanlara asiler tarafından para vaadinde bulunulmuştur. Bu şekilde bölgede baş gösteren tehlike nedeniyle müdafaa-ı hukûkçular Mudurnu'dan uzaklaşmak zorunda kalmışlardır.¹³⁶ Buna karşılık Kaymakam Abdurrahman Nâili (Boratav) ile Müdde-i Umûmî Sâlih Zeki Efendiler ise asiler tarafından yakalanarak makamlarından atılmışlardır. Bu sırada TBMM tarafından ayaklanmayı bastırmak üzere görevlendirilen 24. Tümen Kumandanı Yarbay Mahmut Nedim (Hendek) Bey asiler tarafından Hendek'te şehit edilmiştir. Bu durumu haber alan asiler bunu ayaklanma hareketindeki başarıya yormuşlar ve böylelikle daha da cesaretlenerek Bolu'nun merkezini ele geçiren diğer asilerle Ankara'ya yürüme hazırlıklarına girişmişlerdir. Asilerin üstün durumda olduğunu gören bir kısım halk Kuvâ-yı Milliyye'ye destek verme konusunda tereddüde düşmüştür.¹³⁷ Ancak Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'nin çalışmaları neticesinde, kısa bir zaman içinde Padişah'ın ve İstanbul Hükûmeti'nin Anadolu'nun işgalden kurtuluşu yolunda atılan adımların önüne taş koymaya çalıştıklarının farkına varan halk Kuvâ-yı Milliyye'yi imkânları nispetinde desteklemeye başlamıştır.

Cemiyetin Reisi Ahi Baba Hacı Mehmet Ağa ile Müdde-i Umûmî Sâlih Zeki Bey Kuvâ-yı Milliyye'nin Bolu ve çevresinde hâkimiyet tesis etmesiyle

¹³³ Cahit Dinçtürk, **Hikâye, Fıkra, Masal ve Atasözleri ile Bolu Günleri**, Bolu, 1991, s.123.

¹³⁴ Sarıbay, **a.g.e.**, s.39-41; Ahi Baba Hacı Mehmet Ağa'nın asiler tarafından türlü işkencelerle Bolu'ya 50 km yürütülerek götürüldüğü anlaşılmaktadır (Selami Erku, **Tarihte Mudurnu**, Bolu Kalkınma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Bolu, 1987, s.54).

¹³⁵ Apak, **a.g.e.**, s.148.

¹³⁶ Erku, **a.g.e.**, s.54.

¹³⁷ Özkök, **a.g.e.**, s.327.

esarettten kurtularak 4 Haziran 1920'de Mudurnu'ya geri dönmüşler ve görevlerine devam etmişlerdir.¹³⁸ Ayrıca cemiyetin örgütlediği anlaşılan Mudurnulu gençlerden Hızırfağı mahallesinden Başçavuş Armutçuoğlu Servet ile Emin (Baltacıoğlu) Beyler, Seyrancı mahallesinden Patoglu Mustafa ve Akkızın Abbasoğlu İbrahim Beyler, Câmî-i Kebîr mahallesinden Nazif Efe, Süleyman Çavuş (Topal) ile Ali Çavuş (Güner), Kaygana mahallesinden Yedek Subay Ahmet (Bengiboz) ve Sırçalı köyünden Mustafa Çavuş (Erdoğan) Beyler Mudurnu'nun asilerin eline geçmemesi için kahramanca mücadele etmişlerdir.¹³⁹

Söz konusu dönem itibariyle cemiyetin bölgede kaybolmaya başlayan otoritesini yeniden sağlamak ve faaliyetlerini artırmak üzere reisliğe Dombayzâde İsmâil Hakkı Bey'in, üyeliklere ise Besim (Bayrak), Haytazâde Sâlih ve Bozzâde Hacı Sâlih Beyler'in getirildiği görülmektedir.¹⁴⁰

Bölgede meydana gelen ikinci ayaklanma hareketi sırasında Bolu'nun asiler tarafından ele geçirilmesi üzerine şehri terk eden bölgenin önde gelen erkânı ve ahalisi civar kazalara dağılmak zorunda kalmış, bu erkândan bir kısmı da Mudurnu'ya sığınmıştır. Mudurnu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'nin çalışmaları, Hükûmet memurlarının ve halkın desteğiyle söz konusu erkânın mağdur olmaması için gerekli tedbirler alınmış, can ve mal güvenlikleri temin edilmiştir. Kuvâ-yı Milliyye'nin bölgede hâkimiyeti ele geçirmesiyle birlikte de söz konusu şahısların görev yerlerine geri dönmeleri sağlanmıştır.¹⁴¹

Cemiyet bölgedeki ayaklanmaların yarattığı sorunlara ve zorluklara rağmen Kuvâ-yı Milliyye'ye yardım faaliyetlerini düzenleme ve yönlendirme işini devam ettirmiştir. Hatta Binbaşı Nâzım Bey'in söz konusu çalışmalarla ilgili olarak meydana gelebilecek suiistimalleri önlemek üzere bölgeye askeri kuvvet gönderme talebi Mutasarrıf Halil (Türkmen) tarafından "*Mudurnu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'nin her türlü sarfiyât ve tahsilât işiyle bizzat ilgilendiği*" söylemiyle geri çevrilmiştir.¹⁴² Bu durum hem cemiyetin üstlendiği ağır sorumluluğa hem de Mutasarrıf Halil (Türkmen) Bey'in cemiyete olan güvenine işaret etmektedir.

Cemiyetin çalışmaları ile 10 Temmuz 1920'de 5.000 kadar ahali Câmî-i Kebîr'de hazır bulunmuş ve böylece Batı Anadolu'da Yunan işgaline karşı mücadele etmek üzere Bolu'da kurulması düşünülen Mücâhidîn-i İslâmiyye Alayı'na İrşâd Hey'etleri vasıtasıyla gönüllü kaydına başlanmıştır. Bu

¹³⁸ Sarıbay, a.g.e., s.97.

¹³⁹ Erkut, a.g.e., s.55.

¹⁴⁰ Sarıbay, a.g.e., s.72.

¹⁴¹ **Dertli Gazetesi**, 23 Ağustos 1336/1920, S.21.

¹⁴² Çağlar, a.g.t., s.96-97.

vesileyle Mudurnu Müdafaa-ı Hukûk Hey'et-i Merkeziyyesi'nin ahali için yayımladığı telgrafnâme sureti şu şekildedir:¹⁴³

“Mevcûdiyet-i milliyyemizi mahv u ifnâya kâsd eden düşmanlarımız bu defa da anavatanın ciğerleri mesâbesinde olan memleketimizi istila için dünyanın en denî bir milleti olan vahşî Yunanlıları teslît ettiklerini anlayan Bolu halkı taşkın bir galeyan-ı hamiyetle her tarafta olduğu gibi burada da bir Mücâhidîn-i İslâmiyye Alayı nâmiyla büyük bir kuvvet teşkiline başlamışlardır. Bu gönüllü alayın kumandanlığını da cesaret-i askeriyeye ve hamiyet-i vatanperverânesiyle ve ta'kîb-i eşkiyâ emrindeki muvaffakiyât-ı mütevâlliyyesiyle teveccüh-i îmâyâ mazhar olan ve ahîren Divân-ı Harb-i Örfiyye Riyaseti'ne me'mûr edilen Binbaşı Şevket Turgut Bey tarafından deruhde edilmiştir. İçinde bulunduğumuz günlerin nezâket ve ehemmiyeti nazar-ı i'tibâra alınarak hayat-ı milliyyemizin el ele verilerek kurtarılması için halka i'lânıyla beraber esnân erbâbı hâricinden atlı ve piyade gönüllü mücâhid kuvvetleri teşkilî lâzımdır. Bu mukaddes gaye yolundaki azm-i mesânin büyük ecdâdımızın şânına lâyıf bir surette ibzâl ve neticenin iş'ârı.”

Bu çağrı üzerine Mudurnulular gönüllü olarak söz konusu alaya katılmak suretiyle Anadolu'nun işgalci kuvvetlerden kurtarılması konusundaki kararlılıklarını ifade etmişlerdir.

Ayrıca Binbaşı Nâzım Bey tarafından teşkil edilerek gerek bölgede asayiş ve sükûnetin sağlanmasında gerekse Batı Cephesi'nde Türk kuvvetlerinin Yunan kuvvetlerine karşı üstünlük elde etmesinde önemli görevleri başarıyla yerine getiren 4. Müretteb Tümen'in iâşesi için Mudurnu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti tarafından önemli miktarda para, eşya ve yiyecek maddesi temin edilmiştir.¹⁴⁴ Bolu bölgesinde meydana gelen ikinci ayaklanma hareketi sırasında Mudurnu'dan geçen Kuvâ-yı Milliyye'nin iâşe ve istirahatını sağlayan Mudurnu halkı iki gün içinde 15.000 lira iâne toplayarak büyük bir vefa örneği göstermiştir. Mudurnu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'ne teslim edilen bu iâneler bölgede bulunan askerlerin ihtiyaçlarını gidermek üzere sarf olunmuştur.¹⁴⁵ Ayrıca cemiyete eşrâftan Besim Fehmî Bey tarafından 140.000 kıyye zahire bağışlanmış ve cemiyetin ambarına taşınan bu zahire ihtiyaç sahiplerine dağıtılmıştır.¹⁴⁶ Söz konusu cemiyetin bölgede aşladığı millî hisler neticesinde Mudurnu'nun kadın ve kızlarının asiler karşısında çarpışan Kuvâ-yı Milliyye'ye her türlü tehlikeye rağmen

¹⁴³ Dertli Gazetesi, 12 Temmuz 1336/1920, S.16.

¹⁴⁴ Çağlar, a.g.t., s.107.

¹⁴⁵ Dertli Gazetesi, 23 Ağustos 1336/1920, S.21.

¹⁴⁶ Sarı, a.g.e., 68.

cephane, ekmek, su ve yemek taşıdıkları ve ön siperlere kadar sokularak askerlere destek oldukları anlaşılmaktadır.¹⁴⁷

Bolu bölgesindeki ayaklanma hareketlerinin bastırılmasından sonra TBMM Reisi Mustafa Kemal 24 Ekim 1920'de Mudurnululara bir telgraf göndermiş, Batı Cephesi'ndeki askeri harekâtın sahip olduğu stratejik öneme binaen Mudurnu'da tedbir alınmaya devam edileceğini belirtmiştir. Ardından: "*Büyük millî da'vâya sâdika ve hulûsla taraftarlık etmiş olan Mudurnu ahâlisinin kemâl-i istirâhât ve emniyetle âtiyen dahi hidemât-ı fedakârânesine i'timâd ve intizâr ederim.*" diyerek kısa zamanda teşkilatlanarak Millî Mücadele saflarında yer alan Mudurnu halkına duyduğu güveni dile getirmiş, Millî Hükûmet'e karşı gösterilen bağlılık ve vatanperverâne duygulara teşekkür etmiştir.¹⁴⁸

Cemiyet, gerek Yunan ve İngiliz kuvvetlerinin girişebilecekleri işgal hareketlerine gerekse Ermeni ve Rum çetelerine karşı Bolu bölgesinde faaliyet gösteren Kuvâ-yı Milliye'nin daima yanında olmuştur. Söz konusu tehditlere karşı tedbir almak üzere bölgeye gelen (Kara) Fatma Seher (Erden) Hanım'ın Mudurnu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti üyelerinden Sabri (Karaçayır) Bey tarafından ağırlandığı anlaşılmaktadır. Mudurnu'da millî bir kahraman olarak büyük bir coşkusıyla karşılanan Fatma Seher Hanım'ın iki önemli ayaklanma hareketinin hemen sonrasında gerçekleşen bu ziyareti halk için büyük bir moral kaynağı olmuştur. Fatma Seher Hanım cemiyet üyelerinin eşliğinde Babas Kaplıcaları'nı, Mudurnu'yu, Karacakaya'yı ve önemli bir kavşak noktası olan Kavaslar köyündeki karakolu ziyaret etmek suretiyle stratejik önemi olan bölgeyi daha iyi tanıma imkânı bulmuştur.¹⁴⁹ Böylece bölgede Millî Mücadele aleyhine girişilebilecek menfi faaliyetlerin önüne geçmek üzere birtakım tedbirler alınmıştır.

Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti Hey'et-i Merkeziyesi Reisi Mehmet Sıdkı Efendi tarafından TBMM Riyaseti'ne gönderilen 15 Haziran 1921 tarihli yazıya göre Mudurnu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'nin riyasetine tekrar Dombâyzâde İsmâil Hakkı Bey'in, üyeliklerine ise Haytazâde Sâlih, Bozzâde Sâlih, Mahmutbeyzâde Selim, Besim, Hacı Hâfız İsmâil Hakkı ve Mehmet Sâib Efendiler'in seçildiği anlaşılmaktadır.¹⁵⁰

Bütün bu gelişmelerden Mudurnu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'nin bölge halkının Millî Mücadele'ye katılmasında, bölgedeki ayaklanmaların

¹⁴⁷ Erkuç, a.g.e., s.56.

¹⁴⁸ **Gen.Kur.ATASE Arş.**, İSH, K.583, G.37, B.37-1; **Dertli Gazetesi**, 25 Teşrin-i evvel 1336/Ekim 1920, S.30.

¹⁴⁹ Mehmet Tunçkol, "*Kara Fatma Mudurnu'da*", **Mudurnulular Derneği Bülteni**, Haziran 2008, S.3, s.30.

¹⁵⁰ **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A.III-3, D.14, F.80-1.

bastırılmasında, Bolu livasını çevreleyen Yunan ve İngiliz kuvvetlerine, Ermeni ve Rum çetelerine karşı halkın örgütlenmesinde önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır.

Göynük Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti

İzmir'in 15 Mayıs 1919'da işgali bütün Anadolu'da olduğu gibi Göynük kazasında da büyük bir infial yaratmış ve bu elim olay neticesinde hamiyetli bölge halkı "Göynük Redd-i İlhâk Cemiyeti"ni teşkil etmiştir. Bu cemiyetin ilk faaliyeti söz konusu işgali kınayan ve işgal kuvvetlerini devletleri Anadolu'dan çıkarmak üzere Göynüklülerin mallarını ve canlarını feda etmeye hazır olduklarını bildiren bir telgrafi 18 Mayıs 1919'da Sadaret makamına göndermek olmuştur. Bu telgrafta şunlar dile getirilmiştir:¹⁵¹

"Der-Âliyye Sadaret-i Uzmâ'ya

Türkiye'nin hâlen ve siyaseten cüz'-i vilâyeti olan İzmir ve havâlisi Türk memleketinin Düvel-i İtilâfiyye'nin her türlü efkâr-ı siyasiyyeleri hilâfında Yunanistan tarafından işgal edilmekte olduğu haber-i faciası bütün âlem-i İslâm'ın ve ezcümle küçük kasabamızda bile efkâr-ı umûmiyyeyi gayet müteessir ve dilhûn ederek adeta galeyana getirmiştir. İşgal-i mezkûrenin hiçbir vakit mümkün olamayacağı ve insanların beyhûde yere kanını akıtarak işyâr edeceği ve İzmir üzerindeki hukûk-ı Osmanîyye ise bütün dünyaca malûm bulunduğu cihetle işgal-i mezkûreyi bütün kuvvetimizle reddedersek bu bâbda devlet ve vatan uğrunda mal ve can ve evlâdımızı fedâya hazır ve müheyya bulunduğumuzdan hukûkumuzun muhafazası icrâat-ı sadaretpenahilerinden müsterhâmdır ferman."

Söz konusu telgrafta Sadaret makamının işgaller karşısındaki aciz ve umursamaz tutumuna karşı Göynüklülerin bağımsızlık iradesi vurgulanmıştır. Anadolu'daki işgal hareketleri genişledikçe bölge halkının daha da belirgin hâle gelen bu tutumu Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da Millî Mücadele'yi örgütleme çalışmaları neticesinde doruk noktasına ulaşmıştır.

Bu gelişmelerin neticesinde Sivas Kongresi'nin ardından Göynük Redd-i İlhâk Cemiyeti'nin yerini Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'ne bıraktığı anlaşılmaktadır. Söz konusu dönemde Göynük'ten Sivas'taki Hey'et-i Temsiliyye Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen bir telgraf vasıtasıyla milletin hukukunun korunması doğrultusunda Müdafaa-ı Milliyye Cemiyeti'nin ve Kuvâ-yı Milliyye teşkilatının oluşturulması için izin

¹⁵¹ Sevi, a.g.e., s.309.

verilmesi istenmiştir.¹⁵² 13 Ekim 1919'da ise Göynük Kaymakam Vekili Burhâneddîn Bey Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'nden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'nin program ve nizâmnâmelerini talep etmiştir.¹⁵³ Nihayetinde işgal altında bulunan Anadolu'da halkın mücadele azmini kamçulamak üzere teşkilatlanmanın kaçınılmaz bir görev olduğunu kabul eden Göynüklüler birleşerek kısa sürede Göynük Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'ni teşkil etmişlerdir. Cemiyetin Hey'et-i İdare Riyaseti'ne seçilenlerin isimleri Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti Reisi Dr. Fuat (Umay) Bey tarafından 22 Ekim 1919'da Sivas'taki Hey'et-i Temsiliyye'ye bildirilmiştir. Buna göre cemiyetin reisi Lügerzâde Hâfız İsmâil, üyeleri ise Belediye Reisi Hâfız Şâkir, Hamdibeyzâde Mehmet, Duhânizâde Şevket, Hâfızzâde İsmâil, Hâfız Yusuf, Postacızâde Emin Beyler idi.¹⁵⁴

Cemiyetin özellikle bölgede çıkan ayaklanmalar sırasında oldukça faal olduğu, bunları bastırmak üzere halkın teşkilatlanması ve Kuvâ-yı Milliyye'ye destek olması konusunda önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. TBMM'nin henüz açıldığı bu dönemde Millî Mücadele'yi engellemek için İngilizlerin baskısı, Padişah'ın ve İstanbul Hükûmeti'nin çalışmalarıyla Şeyhülislâm Dürrizâde Abdullah Efendi'ye çıkarttırılan ve Anadolu'nun dört bir tarafına dağıtılan fetvalar Göynük'e de getirilmekteydi. Göynük'te birkaç bozguncu ellerinde söz konusu fetvalar olmak üzere Bolu ve Mudurnu'daki karışıklıkları sebep göstererek Kuvâ-yı Milliyye'den şikâyetle ahaliyi kışkırtmaktaydı. Bunlara tedbir olmak üzere harekete geçen cemiyet bölgedeki jandarma kuvvetini harekete geçirmiş ve bu fetvaları halkın elinden toplatarak çarşı ortasında yaktırmıştır. Ardından Kuvâ-yı Te'dîbiyye Kumandanı İbrahim (Çolak) ve Kuvâ-yı Milliye Kumandanı Kuşçubaşı Eşref'in müdahaleleriyle bozguncular bölgeden firar etmek zorunda kalmışlardır.¹⁵⁵

Bütün bu önlemlere rağmen Millî Mücadele karşıtı eylemlerin ve etkilerin bölgeye tekrar girmesi ihtimal dâhilindeydi. Ayrıca Bolu'yu çevreleyen İtilaf kuvvetlerinin bölge üzerinden Ankara'ya yürüme tehlikesi baş göstermişti. Bütün bunlara karşı tedbir olmak üzere Göynük Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti bölgede kısa sürede bir Kuvâ-yı Milliyye oluşturmayı başarmıştır. Kurulan Kuvâ-yı Milliyye teşkilatına Fatih Sultan Mehmet'in Göynük'te dünyaya gelen hocası Akşemseddin'in adına izafen "*Akşemseddin Müfrezesi*" şeklinde anlamlı bir isim verilmiştir. Göynük ahalisinin ayaklanmaları bastırmak üzere teşkilatlandığı doğrultusunda

¹⁵² Gen.Kur.ATASE Arş, ATAZB, K.4, G.55, B.1.

¹⁵³ Gen.Kur.ATASE Arş, ATAZB, K.3, G.134, B.134-1.

¹⁵⁴ Gen.Kur.ATASE Arş, ATAZB, K.3, G.136, B.136-1.

¹⁵⁵ Konu ile ilgili olarak Mudurnu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti Riyaseti'nden TBMM'ye gönderilen 7.5.1920 tarihli şifre için bkz.; Gen.Kur.ATASE Arş, İSH, K.578, G.65, B.65-1.

haberler alan bir grup asi kazaya hücum etmiştir. Henüz kuruluş hâlinde bulunan Akşemseddin Müfrezesi aniden saldıran asilere karşı Göynük'ü savunmakta zayıf kalmıştır. Asiler esir aldıkları bir kısım halkı Belediye binasına kapatmışlar ve Göynük'ü yağmalamaya başlamışlardır. Buna engel olmak isteyen Malatyalı Mülâzım Suphi Bey asilerin elebaşı olan Boztepelî Laz Minoğlu tarafından şehit edilmiştir.¹⁵⁶

Bütün bu olumsuz gelişmelere rağmen cemiyetin çalışmaları ile bölgedeki idareciler, askerler ve halk arasında işbirliği tesis edilmiş ve böylece söz konusu ayaklanma hareketi tehlikeli boyutlara ulaşmadan bastırılmıştır. Bu vesileyle, ayaklanmaların tüm şiddetiyle devam ettiği bir dönemde Millî Mücadele'yi ve Kuvâ-yı Milliyye'yi destekleyen Göynük Kaymakamı İlyas Nuri Bey'e bölgede asayişin ve sükûnetin sağlanması konundaki çalışmaları ve Kuvâ-yı Milliyye'ye olan desteğinden dolayı cemiyet tarafından sunulan 16 Haziran 1920 tarihli mazbata şu şekildedir:¹⁵⁷

“Göynük Müdafaa-ı Hukûk-ı Milliyye Hey'eti müşterek mazbata suretidir:

Kazamızda bulunan Göynük Kaymakamı İlyas Bey, kazamızdaki müddet-i me'mûriyyeti zarfında zamanın nezâketini nazar-ı dikkate alarak en buhranlı isyan günlerinde bile kendisine mahsûs bir maharetle idare ederek isyancı galeyâna meydan vermediği ve Hilâfet ordusunun Göynük'ü yağmasında mûmâileyh istihkâr-ı hayat ederek dört jandarmanın hayatını kurtarmasından, kendisinin hanesinden 200 lira kıymetinde eşyâ ve 200 lira nakdî Lazlar tarafından gasp ve yağma edilmek suretiyle mûmâileyh maddeten mazarrât olduğuna rağmen menâfi-i memleket uğrunda say' u gayretleri görüldüğü gibi Kuvâ-yı Milliyye'ye bütün mevcudiyetiyle çalışmada olduğu müşahade edildiği ve bu suretle teveccüh-i âmmeyi kazanmış olduğuna mübeyyin işbu mazbatamız bi't-teâhhür tasdiklen mûmâileyhe şâyân-ı takdîm kılınmıştır.”

Bütün bu faaliyetlerin yanı sıra söz konusu cemiyet tarafından Binbaşı Nâzım Bey'in kumandasında Bolu'da teşkil edilen 4. Müretteb Tümen'in iâşesi için önemli miktarda para, eşya ve yiyecek maddesi temin edilmiştir.¹⁵⁸

Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti Hey'et-i Merkeziyyesi Reisi Mehmet Sıdkı Efendi tarafından TBMM Riyaseti'ne gönderilen 15 Haziran 1921 tarihli yazıda Göynük Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'nin riyasetine Duhânizâde Şevket Bey'in, üyeliklerine ise Bayındırlı Hâfız Yusuf, Hâfızşâkirzâde

¹⁵⁶ Özkök, a.g.e., s.320-323.

¹⁵⁷ Evcin, a.g.t., s.553.

¹⁵⁸ Çağlar, a.g.t., s.107.

İsmâil ve Hâfızşâkir, Lügerzâde Hâfız İsmâil ve Mustafa Efendiler'in seçildiği belirtilmiştir.¹⁵⁹

Bu şahıslardan Bayındırlı Hâfız Yusuf, Hâfızşâkirzâde İsmâil, Lügerzâde Hâfız İsmâil Efendiler TBMM tarafından 1926'da "Beyaz Şeritli İstiklâl Madalyası" ile taltif edilmişlerdir.¹⁶⁰ Bu durum söz konusu şahısların cemiyetin mensubu olarak Millî Mücadele yolunda yaptıkları fedakârca çalışmalara iyi bir örnek teşkil etmiştir.

Netice olarak Göynük Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'nin çalışmaları neticesinde Göynük halkı Millî Mücadele hareketine önemli ölçüde destek vermiştir. Bölge halkının gerek bölgeyi kuzey ve batı yönlerinden sıkıştıran işgal kuvvetlerine gerekse asilere karşı birlik ve beraberlik içinde hareket etmesinde ve böylece Millî Mücadele karşıtı faaliyetlerin bölge üzerinden Ankara'ya sarkmasının engellenmesinde cemiyetin siyasi, sosyal ve askeri faaliyetleri önemli rol oynamıştır.

Akçaşehir Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti

Akçaşehir'de Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'nin kuruluşuna dair edinebildiğimiz en erken tarihli bilgi Akçaşehir Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti Reisi Ömer Lütfî Bey'in 3 Mart 1920'de bölge halkı adına Mabeyn-i Hümayûn'a, Meclis-i Meb'ûsân'a ve Matbuât Cemiyetleri'ne gönderdiği; Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nin İtilaf Devletleri'nin baskısıyla istifa etmek mecburiyetinde bırakılması konusundaki protestolarını ve yeni kurulacak Hükûmet'in millî menfaatler doğrultusunda kurulması konusundaki telkin ve tavsiyelerini içeren telgrafı münasebetiyle olmuştur.¹⁶¹ Buna göre söz konusu cemiyetin 1920 yılı başlarında varlığından söz etmek mümkündür. Düzce'nin bir nahiyesi olan Akçaşehir'de kurulan bu cemiyetin çalışmalarını Düzce Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'nin himayesinde yürüttüğü anlaşılmaktadır.

Cemiyetin Hey'et-i Merkeziyesi için 1920 Haziranı'nda yapılan seçimler sonucunda Naîb Ömer Lütfî, A'zâ Bekir, Tapu Memuru Mahmut, Vergi Memuru Ömer, Çelîkzâde Hasan, Eb Hacıoğlu Hüseyin Efendiler oy çokluğuyla seçilerek göreve başlamışlardır.¹⁶²

1920 yılı sonlarında istihbarât amacıyla teşkil edilen Akçaşehir P Şubesi'nin memurlarından Hacı Şükrü Efendi'nin aynı zamanda Akçaşehir

¹⁵⁹ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A.III-3, D.14, F.80-1.

¹⁶⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, C.25, Devre: II, İçtima Senesi: III, Ankara, 23.05.1926, s.426-427.

¹⁶¹ Goloğlu, a.g.e., s.329.

¹⁶² Dertli Gazetesi, 14 Haziran 1336/1920, S.12.

Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti üyesi olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶³ Bu durum bölgedeki istihbarât teşkilatı ile Akçaşehir Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'nin işbirliğine işaret etmesi açısından önem arz etmektedir.

22 Ağustos 1922 tarihinde Dertli Gazetesi'nde çıkan bir habere göre Akçaşehir Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'nde yapılan seçim sonucunda Mahallî Eşrâftan Hatibzâde Bekir Hakkı Bey'in oy çokluğuyla reisliğe, Tüccârdan Saim, Hacı Şâkir, Ömer Vehbi ve Terzi Mustafazâde Sâfi Efendiler'in üyeliğe seçildikleri anlaşılmaktadır.¹⁶⁴

Akçaşehir, Millî Mücadele döneminde Anadolu'ya giriş kapısı özelliği gösteren önemli bölgelerden birini teşkil etmiştir. Birçok asker ve sivil vatanperverin yanı sıra önemli miktarda silah ve mühimmat sevkiyatının da yapıldığı Batı Karadeniz kıyısındaki Akçaşehir limanını denetimi altında bulunduran Akçaşehir Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti bu nedenle mühim görev ve sorumluluklar üstlenmiş durumda idi. Millî Mücadele boyunca takalar ve diğer gemilerle Bolu kıyılarına gelen Kuvâ-yı Milliyyeciler ve askeri mühimmat söz konusu cemiyetin aldığı güvenlik tedbirleri ve yaptığı çalışmalar sonucunda teşkil edilen kayıkçı ve mavnacı grupları ile sahile, oradan da iç kesimlere ve Batı Cephesi'ne taşınmıştır.¹⁶⁵

Söz konusu dönemde Doğu Karadeniz bölgesinde olduğu kadar Batı Karadeniz bölgesinde de Pontus Rum tehlikesinin baş gösterdiği görülmüştür. İtilaf Devletleri, gerek bölgede işgallerini kolaylaştırıcı ayaklanmalara gerekse Pontus Rum Devleti gibi oluşumlara uygun ortamı hazırlamak üzere bölgede faaliyette bulunmuşlardır. Batı Cephesi erkânı içinde yer alan "İstiklâl Savaşı'nın Vesika ve Resimleri" adlı eserin yazarı Nurettin Peker de bölgenin kıyı kesimlerindeki Müdafaa-ı Hukûk Cemiyetleri'nin iç bölgelerdeki şubelere göre daha zor şartlar altında varlıklarını sürdürdüklerini ve bu cemiyetlerin diğerlerine göre daha faydalı olduklarını ifade etmektedir. Zira bunlar işgal gemilerinin daimi gözetimi altında çalışmışlar ve yolcu vapurları veya düşman gemilerinden söz konusu kıyılara çıkan tehlikeli şahıslarla da uğraşmak zorunda kalmışlardır.¹⁶⁶ Bu nedenle Bolu livasının stratejik öneme sahip kıyı kesiminde teşkil edilen Akçaşehir Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'nin de bu zor şartlar altında faaliyet gösterdiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

¹⁶³ Sarıkoyuncu, **a.g.e.**, s.264.

¹⁶⁴ **Dertli Gazetesi**, 22 Ağustos 1338/1922, S.129.

¹⁶⁵ **Akçakoca**, Akçakoca Kaymakamlığı Yayınları, İstanbul, 2009, s.12.

¹⁶⁶ Nurettin Peker, **İstiklâl Harbi'nin Vesika ve Resimleri (1918-1923)**, İstanbul, 1955, s.95.

Bu şekilde, Millî Mücadele döneminde söz konusu cemiyetin bölgede işgalleri kınamak üzere yapılan toplantı ve protestolardan istihbarat çalışmalarına; asayiş ve sükûnetin sağlanmasından, sevkiyat işlerine kadar birçok önemli faaliyet içinde bulunarak Anadolu'nun İtilaf Devletleri'nin işgalinden kurtarılmasında önemli bir rol oynadığını ifade etmek mümkündür.

SONUÇ

Türk milletinin ortak iradesinden ve tepkisinden doğan sivil bir teşkilatlanma hareketi olarak Millî Mücadele'nin temel anlamıyla meşruiyet zemini oluşturan Müdafaa-ı Hukûk Cemiyetleri toplumun her kesimini mücadeleye katmak suretiyle bünyesinde evrensel değerleri barındırmıştır. Bu anlamda söz konusu cemiyetler, emperyalist hedefler doğrultusunda sömürüye uğrayan milletlere kurtuluşları yolunda tarihsel bir reçete sunmuşlardır.

Mondros Mütarekesi'nin ardından İtilaf Devletleri'nin Anadolu'daki işgalleri, mezalimi ve katliamı karşısında Osmanlı Padişahı ile Hükûmeti'nin Türk milletinin haklarını savunmak konusunda sessiz ve aciz kaldığını gören Bolu halkı Anadolu'nun diğer bölgelerinde olduğu gibi kaderini kendi eline alma gereği hissetmiştir. Bu konuda İzmir'in 15 Mayıs 1919'da Yunan kuvvetleri tarafından işgali bardağı taşıran son damla olmuştur. Buna tepki olarak Redd-i İlhâk Cemiyetleri'nin kuruluşuyla başlayan bölgedeki teşkilatlanma hareketi Sivas Kongresi'nin ardından Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetleri'ne dönüştürülmüş ve bunlar Mustafa Kemal Paşa'nın riyasetindeki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti Hey'et-i Temsiliyyesi'nin teşvik ve desteğiyle çok kısa zamanda örgütlenerek faaliyete geçmiştir.

Söz konusu cemiyetler bölge halkının güvenini kazanmış isimlerin öncülüğünde yerel imkânlarla oluşturulmuştur. Bu cemiyetlerin kuruluşunda, teşkilatlanmasında ve faaliyetlerinde ilk saflarda yer alan vatanperverlerin genellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında ittihatçı kimlikleriyle tanınan isimlerden oluştuğu dikkat çekmektedir. Bununla birlikte bu cemiyetlerde Millî Mücadele boyunca bir siyasi fırkaya mensubiyet fikri ön plana çıkmamıştır. Belediye Reisleri ve üyeleri, esnâf, eşrâf, ulemâ, muallim, müderris, hukukçu, basın mensubu, sağlık ve din görevlileri başta olmak üzere halkın her kesiminin katılımıyla oluşan bu cemiyetlerin hamiyetli mensupları esas itibarıyla hayat ve istiklal hakkı gasp edilen Türk milletinin hukukunu korumak ve verdiği mücadelenin meşruiyetini ortaya koymak ortak gayesiyle bir araya gelmişlerdir. Müdafaa-ı hukûkçular İtilaf Devletleri'nin ve İstanbul Hükûmeti'nin etkisiz hâle getirmek istedikleri ilk

hedefler arasında yer almışlar ve bu nedenle türlü tehlikeler içinde faaliyetlerini devam ettirmişlerdir.

Bolu Merkez Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti bölgedeki teşkilatlanmanın merkezini teşkil etmiş, bağlı kazalardaki cemiyetlerle ilgili her türlü iş ve işleyiş bir sorunla karşılaşılmadığı sürece bu merkezden yönlendirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa önem arz eden konularda bölgedeki cemiyetler ile bizzat yazışma yapmış ve bunlara doğrudan talimat vermiştir.

İstanbul ile Ankara arasında stratejik bir bölgede bulunan Bolu livasındaki direnişi “*vahdet-i milliyye*”, “*Misâk-ı Milli*”, “*hâkimiyet-i milliyye*” ve “*istiklâl-i tâm*” fikirleri etrafında bir araya getiren bu cemiyetler bölgenin İstanbul ile ilişkilerini kesmek suretiyle Hey’et-i Temsiliyye ve sonrasında TBMM’nin bölgede etkinliğini hissettirmesinde önemli rol oynamışlardır. Bu şekilde Bolu ve çevresinde Millî Mücadele ruhunun canlandırılması ve bölge üzerinden Ankara’ya yönelme belirtileri gösteren işgal ve ayaklanma hareketlerinin bertaraf edilmesi mümkün olmuştur.

Bu cemiyetlerin öncülüğünde düzenlenen mitinglerle İtilaf Devletleri’nin işgali, mezalimi ve katliamı protesto edilmiş, Türk milletinin emperyalist güçlere boyun eğmeyeceği, kanının son damlasına kadar yurdunu savunmaya devam edeceği dünya kamuoyuna ilan edilmiştir. Kuvâ-yı Milliyye’ye destek veren bu cemiyetler aynı zamanda gönüllülük esasına dayalı silahlı birlikler oluşturmak suretiyle gerek bölgede asayiş ve sükûnetin sağlanması gerekse Batı Cephesi’nin askeri açıdan desteklenmesi konusunda önemli görevleri başarıyla yerine getirmişlerdir. İstanbul’un İtilaf Devletleri tarafından resmen işgaliyle vatanperverlerin Anadolu’ya güvenli bir şekilde geçişlerinde ve bölge üzerinden Batı Cephesi’ni desteklemek üzere yapılan asker ve mühimmat sevkiyatında da bu cemiyetler etkin görevler almışlardır.

Söz konusu cemiyetler siyasi, askeri ve sosyal faaliyetlerden bölgenin altyapısını düzenlemeye yönelik çalışmalara kadar geniş çaplı bir alanda faaliyet göstermişlerdir.

Bütün bu gelişmeler dikkate alındığında Bolu livasındaki Müdafaa-ı Hukûk Cemiyetleri’nin Anadolu’daki teşkilatlanma hareketinin önemli bir parçasını teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Bu anlamıyla söz konusu cemiyetlerin yaptıkları özverili çalışmalar sadece Bolu ve çevresindeki hadiselerle yön vermekle kalmamış, aynı zamanda tüm Anadolu’nun mukadderatını da çok yakından etkilemiştir.

KAYNAKLAR**Arşiv Belgeleri***

-Cumhurbaşkanlığı Arşivi

-Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi

-Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı (ATASE) Arşivi

-**Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1989, S.87, Belge no: 2103.

Gazeteler

-Bolu Gazetesi

-Dertli Gazetesi

-Kastamonu Gazetesi

-Türkoğlu Gazetesi

Hatıralar, Telif-Tetkik Eserler, Makaleler, Bildiriler ve Yayımlanmamış Tezler

Akçakoca, Akçakoca Kaymakamlığı Yayınları, İstanbul, 2009.

Akşin, Sina, **İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele (Son Meşrutiyet, 1919-1920)**, C.2, İstanbul, 2004.

Apak, Rahmi, **İstiklâl Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990.

Aras, Kâzım, **İstiklâl Savaşı'nda Kocaeli Bölgesi'ndeki Harekât**, İstanbul Askerî Matbaa, İstanbul, 1936.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk (1919-1927)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1991.

Cebesoy, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul, 2000.

Coşar, Ömer Sâmî, **İstiklâl Harbi Gazetesi**, No:2, 15 ve 24 Eylül 1919 tarihli kayıtlar.

Çağlar, Günay, **Bolu Mutasarrıfı Halil (Türkmen), (21 Haziran 1920-13 Haziran 1921)**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1990.

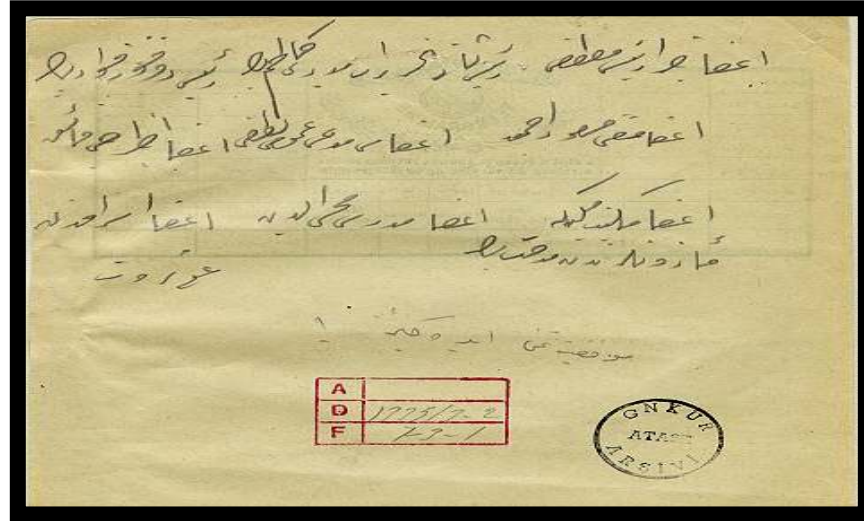
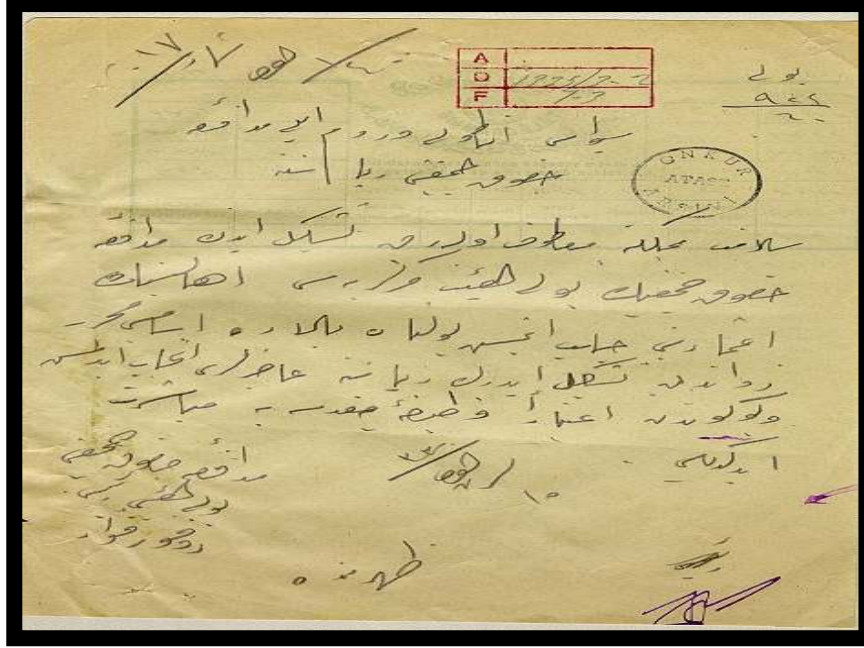
*Yararlandığımız arşiv belgelerine ait klasör, gömlek, belge, dosya, fon kodu, yer numaraları ile gazetelerin tarih ve sayılarını içeren referans bilgileri metin içindeki ilgili yerlerde verildiği için burada ayrıca belirtilmemiştir.

- Çevik, Zeki, **Millî Mücadele’de Müdafaa-ı Hukûk’tan Halk Fırkası’na Geçiş (1918-1923)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.
- Çiçek, Rahmi, “*Mustafa Necati Bey’in Kastamonu İstiklâl Mahkemesi’nin Faaliyeti ile İlgili TBMM ve Mustafa Kemal’e Gönderdiği Raporlar*”, **Mustafa Necati Sempozyumu (8-11 Mayıs 1991)**, Ankara, 1991, s.36-43.
- Dinçtürk, Cahit, **Hikâye, Fıkra, Masal ve Atasözleri ile Bolu Günleri**, Bolu, 1991.
- Erkut, Selami, **Tarihte Mudurnu**, Bolu Kalkınma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Bolu, 1987.
- Evcin, Erol, **Birinci Dünya Savaşı’ndan Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşuna Bolu ve Çevresi ve İz Bırakanları**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011.
- Goloğlu, Mahmut, **Üçüncü Meşrutiyet, Birinci Büyük Millet Meclisi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.
- Gökbilgin, M. Tayyib, **Millî Mücadele Başlarken**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.
- Güneş, İhsan, “*Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti’nden Halk Fırkası’na Geçiş*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.III, S.8, Ankara, Mart 1987.
- İdikut, İhsan, **İdeal Komutanlarımızdan Nâzım Bey**, Şirket-i Mürettibiye Basımevi, İstanbul, 1952.
- İğdemir, Uluğ, **Hey’et-i Temsiliyye Tutanakları**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- _____, **Sivas Kongresi Tutanakları**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
- Karamanoğlu, Muhsin, “*Bıçakçı Kâmil Çavuş/Fırka ve Geçmişten Hatıralar*”, **Çele Dergisi**, S.45, Ankara, 1967, s.11-13.
- _____, “*Refik Firakî Üstüok/Fıkra ve Geçmişten Anılar*”, **Çele Dergisi**, S.58, Şubat 1968, s.8-14.
- Konrpa, Mehmet Zekâî, **Bolu Tarihi**, Bolu Vilayet Matbaası, Bolu, 1960.
- _____, **İşyan Günlerinde Bolu**, Bolu Belediyesi Yayınları, Bolu, 2009.
- Hâlid Karay, Refik, **Minelbab İlelmihrab**, İstanbul, 2009.
- Konukçu, Enver, “*Bolu Bölgesine Ait Millî Mücadele Kronolojisi*”, **Atatürk Devrimleri Enstitüsü Dergisi**, C.I, S.1, Erzurum, Temmuz 1978, s.23-34.
- _____, “*Sine-i Millete İltica Eden Meclis-i Meb’usân-ı Osmanî Reisi Celâleddin Ârif’in Ankara Yolculuğu*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.10, S.28, Ankara, Mart 1994, s.77-87.

- “*Millî Mücadele Döneminde Müdafaa-ı Hukûk Teşkilatları*”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Yay.haz.: Tarih Araştırmalar Grubu, Eylül 1986, S.19 s.8-14.
- Kut, Ferhat, “*Gerede Tarih ve Coğrafyası*”, **Gerede Bülteni**, Gerede Kültür, Kalkınma ve Dayanışma Vakfı Bülteni, Ankara, 2006, S.11, s.21.
- Mitralyöz, Osman, **Gerede**, Ankara, 1970.
- Özalp, Kâzım, **Millî Mücadele (1919-1922)**, C.I, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.
- Özkaya, Yücel, “*İstanbul’un İşgali Üzerine Aydınların İstanbul’dan Ankara’ya Kaçış Olayı*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.V, S.13, Ankara, 1988, s.127-143.
- _____, **Türk İstiklâl Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi**, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayını, Ankara, 1981.
- Özök, Rüknu, **Düzce-Bolu İsyanları**, Milliyet Yayınları, yy., 1971.
- Öztürk, Kâzım, **Türk Parlamento Tarihi TBMM IV. Dönem (1931-1935)**, C.2, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1996.
- Peker, Nurettin, **İstiklâl Harbi’nin Vesika ve Resimleri (1918-1923)**, İstanbul, 1955, s.95.
- Polat, Nâzım H., “*Millî Mücadele’de Sivil Direnişin Kökleri: Müdafaa-ı Milliye Cemiyeti (1913-1919)*”, **TÜRKLER Ansiklopedisi**, C.15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.628-645.
- Sarı, Hüseyin, **Millî Mücadele’de Bolu**, Kemal Matbaacılık, Bolu, 1995.
- Sakallı, Bayram, **Millî Mücadele’nin Sosyal Tarihi Müdafaa-ı Hukûk Cemiyetleri**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997.
- Sarıbay, Selim, **İstiklâl Savaşı’nda Mudurnu-Bolu-Düzce**, Hazırlayan: A. Utkan Boyacıgiller, Aydın, 1943.
- Sarıkoçuncu, Ali, **Millî Mücadele’de Zonguldak ve Havâlisi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.
- Selvi, Haluk, **İşgal ve Protesto, İzmir’in İşgali İle İlgili Protesto Telgrafları (15 Mayıs 1919-30 Temmuz 1919)**, Değişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- Sofuoğlu, Adnan, “*Mondros Mütarekesi Sonrası Türkiye’nin İşgaline Karşı Millî Direniş: Kuvâ-yı Milliye (1918-1921)*”, **TÜRKLER Ansiklopedisi**, C.15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.618-627.
- Sonyel, Salahi R., “*Mondros’tan Samsun’a Türk Kurtuluş Mücadelesi’nin Doğuşu*”, **TÜRKLER Ansiklopedisi**, C.15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.606-617.

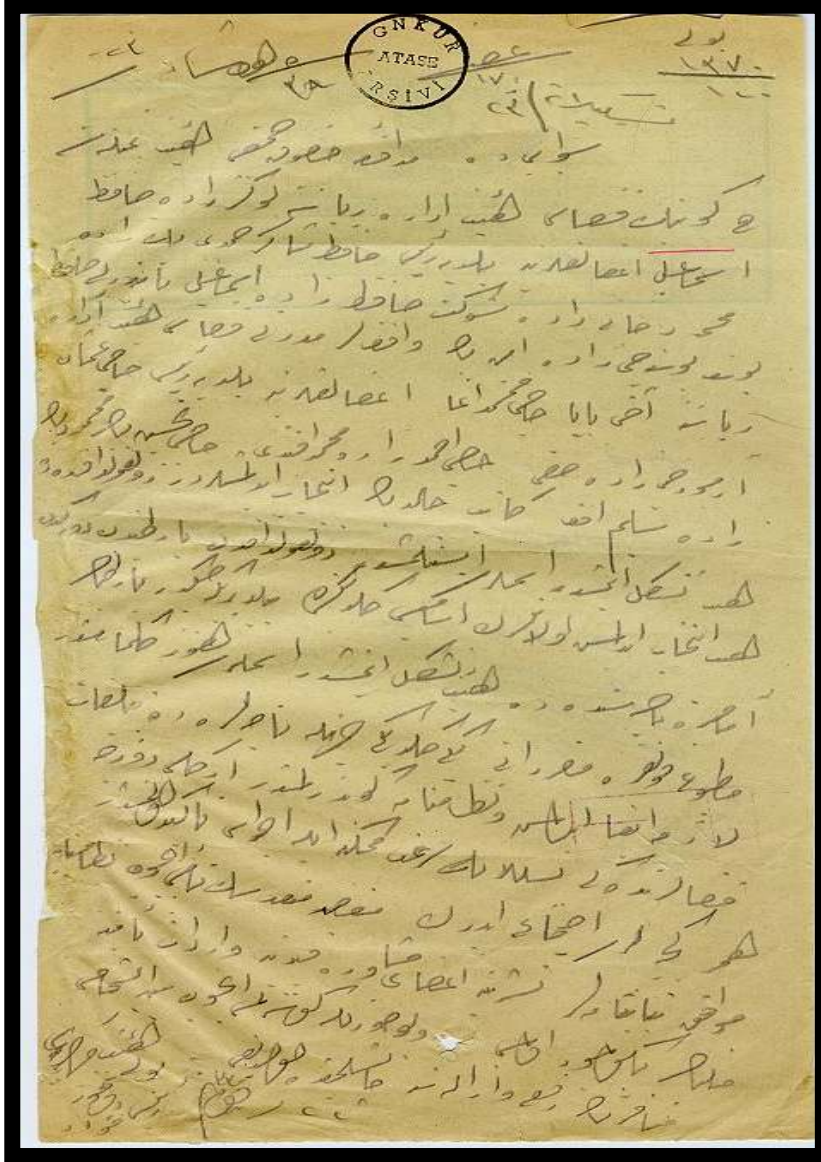
- Şahingöz, Mehmet, **İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1986.
- Şenalp, Cemil, **Miralay Nâzım Bey ve IV. Müretteb Fırka'nın Faaliyetleri**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1992.
- Şimşir, Bilâl N., **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C.I, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.
- TBMM Zabıt Ceridesi**, C.25, Devre: II, İçtima Senesi: III, 23.05.1926, Ankara, s.426-427.
- Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi**, C.2, K.1, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, Ankara, 1963.
- Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C.II, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991.
- Tevetoğlu, Fethi, **Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, C.II, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.
- Yalçın, Durmuş ve diğerleri, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi yayınları, Ankara, 2000.
- Yalkın, M.Razi, **Bulgar Sâdık, Yakın Tarihin En Esrarlı Çehresi**, İnkılâp Kitabevi, ty., yy.

EK-1

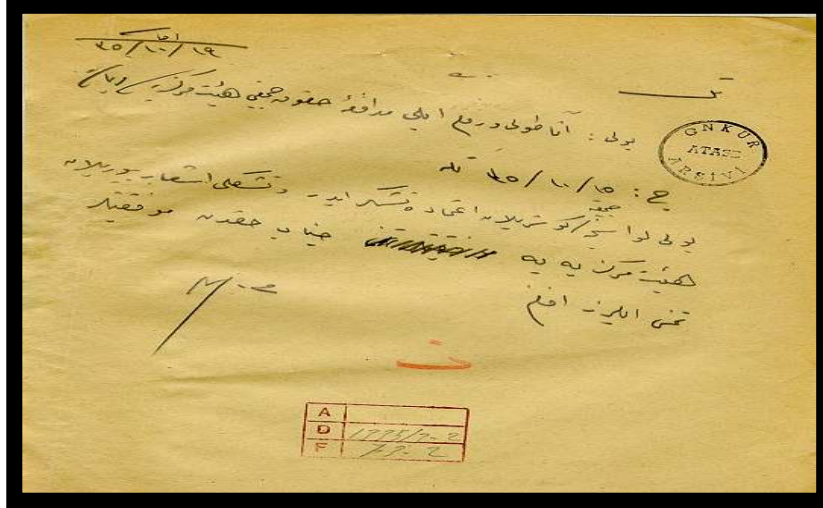
-Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti Bolu Hey'et-i Merkeziyyesi'nin halkın itimadını kazanmış kişilerden seçilerek görevine başladığına dair Reis Fuat (Umay) Bey tarafından Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti Riyaseti'ne gönderilen 15.10.1919 tarihli yazı (Gen.Kur.ATASE Arşivi, K.4, G.1, B.1-1/2).

EK-2

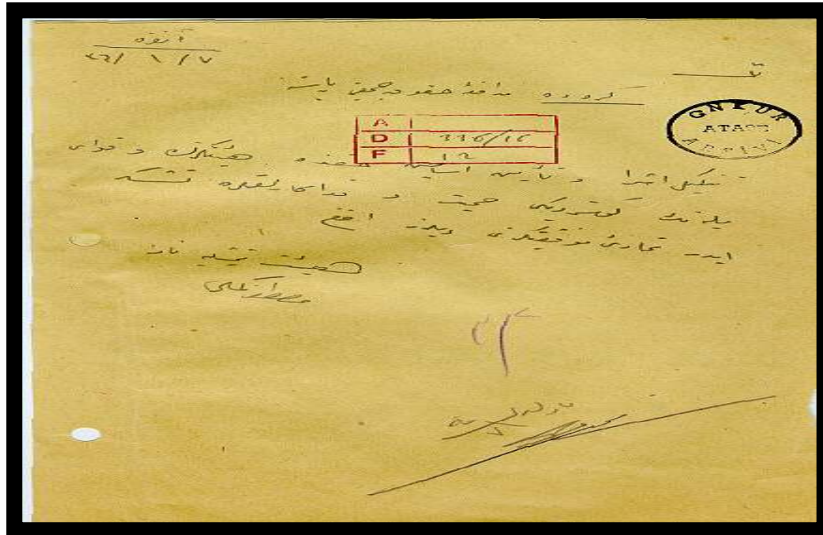
-Göynük ve Mudurnu Kazaları Müdafaa-ı Hukûk Hey'et-i İdareleri Riyaseti'ne seçilenlerin belli olduğu; Zonguldak, Bartın Devrek, Amasra Hey'etleri'nin seçilmekle birlikte henüz isimlerinin gelmediğine dair Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti Reis Dr. Fuat (Umay) Bey tarafından Hey'et-i Temsiliyye Riyaseti'ne gönderilen 22.10.1919 tarihli yazı (Gen.Kur.ATASE Arşivi, K.3, G.136, B.136-1).

EK-3

-Mustafa Kemal Paşa'nın Bolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'ne muvaffakiyetler dilediği 19.10.1919 tarihli yazısı (Gen.Kur.ATASE Arşivi, K.4, G.1, B.1-3).

EK-4

-Mustafa Kemal Paşa'nın ayaklanmaların bastırılması ve asayişin sağlanması konusunda Gerede Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti ile bölgedeki Kuvâ-yı Milliyye'ye teşekkür telgrafı (Gen.Kur.ATASE Arşivi, K.27, G.40, B.40-1).